

Μνήμων

Τόμ. 10 (1985)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ

Δ. ΑΝΩΓΕΙΑΤΗΣ: Δημογραφικές πληροφορίες για την Ελλάδα από περιηγητές (1800-1821) ● Μ. ΚΟΥΥΒΑ - ΚΑΡΑΛΕΚΑ: Κατάλογος 'Ιστορικού 'Αρχείου Ζακύνθου ● Δ. ΛΟΥΛΕΣ: 'Η δολοφονία του Ι. Καποδίστρια και ή Ρωσία ● Κ. ΝΤΟΚΟΣ: 'Η μετοικασία των 'Αθηναίων στην Πελοπόννησο και ή πρώτη φάση του εθνοπατρισμού τους (1688 - 1691) ● Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής άμισθας (1849 - 1857) ● ΛΟΥΚΙΑ ΔΡΟΥΑΙΑ: 'Η έθιμική παράδοση στην ονοματοδοσία και ή Διαφωτισμός. Ένα παράδειγμα από την 'Αρχαία ● ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΛΟΥΡΗ: 'Εμμονοϊή Τροχάνης. Ένας μύθος άισαυλος του ΙΗ' αιώνα ● ΣΟΦΙΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ: 'Η έφημερίδα «Καμπάνια», όργανο των έσόδων και των νέων συμφορώντων, Μυτιλήνη 1923 - 24 ● Φ. ΗΛΙΟΥ: Δέκα εκδόσεις της τυπογραφίας Γκακλή με έπιμέλεια του έββα Γραβενίτου ανά χρόνια 1673-1674 ● ΕΛΕΝΗ ΓΑΡΔΙΚΑ - ΚΑΤΣΙΔΑΚΗ: 'Ο ρόλος της διάσωσης του Λονδίνου στην πύση του Αύγουστίνου Καποδίστρια ● Κ. ΚΑΤΗΦΟΡΗΣ: Οι έμπορικές συντροφίες στη Λευκάδα σύμφωνα με το 'Αρχείο του Γ. Ζαμπέλη (1734-1743) ● Α. ΠΟΛΙΤΗΣ: Μεθιστορήματα, άγορά και παραγωγή του βιβλίου. Σέιναις γύρω από μία πληροφορία των μέσων του 19ου αιώνα ● Φ. ΗΛΙΟΥ: 'Εκδόσεις των «'Ανδραγαθειών Μιχαήλ Βασιλόπουλου» και ένας βιβλιοκατάλογος του Βορίου ● Π. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ: 'Ο Κεραιός μελετητής του Bentham ● ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΜΠΑΛΑΤΑ: 'Αποστολές βιβλίων στη βιβλιοθήκη της Χίου. Στοιχεία από την 'Αλληλογραφία 'Αδαμάντιου Κοραή και 'Αλέξανδρου Βασιλείου (1799-1817)

ΑΘΗΝΑ 1985

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ (1800-1820)

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΑΝΩΓΙΑΤΗΣ ΠΕΛΕ

doi: [10.12681/mnimon.315](https://doi.org/10.12681/mnimon.315)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΑΝΩΓΙΑΤΗΣ ΠΕΛΕ Δ. (1985). ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ (1800-1820). *Μνήμων*, 10, 1-16. <https://doi.org/10.12681/mnimon.315>

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ (1800-1820)

Οί διηγήσεις των περιηγητών προσφέρουν στον αναγνώστη διάφορες πληροφορίες για τη γεωγραφία, την οίκονομία, την κοινωνική ζωή, την έθνολογία ή τη δημογραφία κλπ. Ένός τόπου για την ιστορική περίοδο της περιήγησής τους. Οί πληροφορίες αυτές επιτρέπουν στον ιστορικό την εξαγωγή συμπερασμάτων γύρω από την καθημερινή ζωή των κατοίκων ενός τόπου, ύστερα από επίμονη εργασία διαλογής τους και κατάταξης.

Στόχος μας είναι ή συγκέντρωση και έπεξεργασία των δημογραφικών πληροφοριών που περιέχονται στα κείμενα των παρακάτω περιηγητών, οί όποιοι επισκέφτηκαν την ελληνική χερσόνησο στα 1800 - 1820 :

1. William - Martin Leake : α) *Travels in Northern Greece* [1804-1810], Λονδίνο 1835.
β) *Travels in the Morea*, Λονδίνο 1830.
2. François - Charles - Hughes - Laurent Pouqueville : *Voyage dans la Grèce* [1806 - 16], Παρίσι 1820 - 1821.
3. John - Cam Hobhouse : *A journey through Albania and other provinces of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople, during the years 1809 and 1810*, Λονδίνο 1813.
4. William Gell : α) *The itinerary of Greece containing one hundred routes...*, Λονδίνο 1819.
β) *[Itinéraire de Morée]*, μετάφραση στα γαλλικά, Παρίσι 1828.
5. 'Αργύρης Φιλιππίδης : *Μερική Γεωγραφία* [1815], στο : «Τὰ περιωθέντα έργα του 'Αργ. Φιλιππίδη», 'Αθήνα 1978.

Χρησιμοποιώντας σαν μοναδικό μέσο εργασίας, γι' αυτή τη μελέτη, τις διηγήσεις των πέντε περιηγητών, προσφύγαμε στο είδος των πληροφοριών εκείνων που ανήκουν περισσότερο στην «ιστορική λογοτεχνία» παρά στις «επίσημες ιστορικές πηγές».

Έχουμε λοιπόν ως αποτέλεσμα μιὰ δημογραφική άποψη, που προέρχεται από άτομα ξένα προς τη διοίκηση της 'Οθωμανικής αυτοκρατο-

ρίας ἄποψη ἀνεπίσημη ἢ «ἐξωτερική», ὅπως τὴν χαρακτηρίζει ὁ Fernand Braudel¹, καὶ ὄχι «ἐσωτερική», ὅπως θὰ μᾶς τὴν παρουσίαζαν ἐπίσημα ντοκουμέντα. Ὅφειλουμε νὰ ποῦμε ὅτι οἱ πληροφορίες τῶν περιηγητῶν παρουσιάζουν συχνὸ ἀτέλειες, ἀσάφειες, ὑπερβολὰς ἢ ἀκόμα ὑποτιμήσεις ὁρισμένων ἐκτιμήσεων.

Ἐχοντας πάντα ὑπόψη τὴν μεγάλη σχετικότητα τῶν περιηγητικῶν ἐκτιμήσεων, προσπαθήσαμε ὥστόσο νὰ τὶς ἐπεξεργαστοῦμε στὰ πλαίσια τῶν δυνατοτήτων ποὺ μᾶς πρόσφεραν. Βασικὸς στόχος μας ἦταν μιὰ κατὰλληλη ταξινόμηση τῶν πληροφοριῶν, γιὰ νὰ μπορέσουν ἴσως νὰ χρησιμέψουν ἀργότερα σὲ συγκριτικὲς μελέτες μὲ στοιχεῖα προερχόμενα ἀπὸ ντοκουμέντα διαφορετικοῦ τύπου.

I. ΤΡΟΠΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Διαβάζοντας τὶς διηγήσεις, συγκεντρώσαμε τὶς δημογραφικὲς πληροφορίες γιὰ κάθε συνοικισμό* ποὺ συνάντησαν οἱ περιηγητὲς στὴ διάρκεια τοῦ ταξιδιοῦ τους. Μπορέσαμε λοιπὸν κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο νὰ σχηματίσουμε ἕναν κατάλογο πληροφοριῶν γιὰ καθένα περιηγητὴ, ἀκολουθώντας τὴν πορεία τῆς περιήγησής του.

Κατόπιν χρειάστηκε νὰ δουλέψουμε πάνω σ' ἕνα γεωγραφικὸ χάρτη, γιὰ νὰ μπορέσουμε ν' ἀναγνωρίσουμε, πρῶτον, τὴ γεωγραφικὴ θέση κάθε χωριοῦ ποὺ μᾶς περιέγραψαν οἱ περιηγητὲς, δεῦτερο, νὰ συσχετίσουμε τὴν ὀνομασία καὶ τὴ διαφορετικὴ ὀρθογραφία του, καὶ τρίτο, νὰ ἐξακριβώσουμε τὴ γεωγραφικὴ περιοχὴ ποὺ βρίσκονται δύο ἢ περισσότερα χωριά μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα. Σὰν παράδειγμα ἀναφέρουμε τὰ δύο χωριά μὲ τὸ ὄνομα ΚΡΑΝΙΑ, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἕνα βρίσκεται στὴ Θεσσαλία, κοντὰ στ' Ἀμπελάκια, καὶ τὸ ἄλλο στὴν περιοχὴ τῶν Γρεβενῶν.

Παράλληλα μὲ τὶς διηγήσεις, ὁ Rouqueville μᾶς ἄφησε ὁρισμένους πίνακες μὲ πληροφορίες δύο εἰδῶν: 1) τὸν ἀριθμὸ τῶν συνοικισμῶν γιὰ 117 καντόνια*, 2) τὸν ἀριθμὸ τῶν σπιτιῶν ἢ οἰκογενειῶν γιὰ τοὺς συνοικισμοὺς 27 καντονιῶν — πιὸ κάτω παρουσιάζουμε τὴν γεωγραφικὴ πε-

1. Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, τ. 2, 4η ἐκδ., Παρίσι 1979, σ. 523.

* Μὲ τὴ λέξη συνοικισμὸς (agglomération) ἐννοοῦμε κάθε μικρὸ ἢ μεγάλο οἰκισμό.

* καντόνια: (canton), λέξη ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Rouqueville γιὰ νὰ χαρακτηρίσει μιὰ διοικητικὴ περιφέρεια, χωρὶς νὰ ἐπεξηγεῖ ἀπὸ ποιοὺ τουρκικὸ ὀρισμὸ τὴν μεταφράζει. Εἶναι πιθανὸ ὅτι πρόκειται, τὶς περισσότερες φορές, γιὰ καζάδες, ἀλλ' ἀφοῦ ὁ περιηγητὴς δὲν το προσδιορίζει καὶ λόγω τοῦ ὅτι τὸ κύριο ἀντικείμενο τῆς μελέτης δὲν εἶναι νὰ ἐμβαθύνει σ' αὐτὸν τὸν ὀρισμὸ σὰν ἔννοια, μεταγράφοντας τὴν ἀρχικὴ λέξη τοῦ κειμένου canton σὲ καντόνι, ἀποδίδουμε τὴν ἔννοια περιοχὴ ἢ ἀκόμα δημογραφικὴ περιοχὴ.

ριοχή που αντιπροσωπεύουν οι πληροφορίες των πινάκων του Rouqueville. Ένδεικτικά σημειώνουμε από τώρα ότι αυτή ή περιοχή δεν περικλείει όλο τον ελληνικό χώρο.

Από πρακτική πλευρά, ήταν χρήσιμο να χωρίσουμε την Ελλάδα σε μεγάλες γεωγραφικές περιοχές. Η διαίρεση αυτή παρουσιάζεται στον χάρτη 1 ως εξής :

Περιοχή	Ἀλβανίας	μέ κέντρο	τὸ Βεράτι
»	Μακεδονίας	» »	τῇ Θεσσαλονίκῃ
»	Θεσσαλίας	» »	τῇ Λάρισσῃ
»	Μαγνησίας	» »	τὸ Βόλο
»	Ἡπείρου	» »	τὰ Γιάννενα
»	Αἰτωλο - Ἀκαρνανίας	» »	τὸ Μεσολόγγι
»	Βοιωτίας	» »	τῇ Λειβαδιᾷ
»	Ἀττικῆς	» »	τὴν Ἀθήνα
»	Πελοποννήσου	μέ κέντρα	τὴν Κόρινθο, τὸ Ἄργος, τὰ Καλάβρυτα, τὴν Πάτρα, τὸν Πύργο, τὴν Καρίταινα, τὴν Τρίπολη, τὴν Μονεμβασία, τὸ Μυστρά, τὴν Καλαμάτα καὶ τὴν Μάνη.

II. ΤΟ ΕΙΔΟΣ ΤΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ

Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι οἱ περιηγητὲς δὲν μᾶς ἀφήνουν δημογραφικὲς πληροφορίες γιὰ ὅλους τοὺς συνοικισμοὺς ποὺ ἐπισκέφτηκαν. Ἡ δημογραφικὴ πληροφορία ποὺ μᾶς παρουσιάζουν συνήθως στὶς διηγήσεις τους εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν σπιτιῶν ἢ οἰκογενειῶν τῶν συνοικισμῶν· στοιχεῖο ποὺ εἶναι ἀπ' τὴν ἴδια του τὴν ἔννοια δύσκολα προσδιορίσιμο καὶ φτωχὸ γιὰ μιὰ βαθύτερη μελέτη.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοίκων —δεύτερο δημογραφικὸ στοιχεῖο— ἀναφέρεται κυρίως, ὅταν κατὰ τὴ διήγησή τους γίνεται λόγος γιὰ μεγάλες πόλεις.

Ὡστόσο, σπάνιες εἶναι οἱ περιπτώσεις ποὺ μᾶς πληροφοροῦν συγχρόνως γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν σπιτιῶν ἢ οἰκογενειῶν καὶ γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν κατοίκων ἐνὸς συνοικισμοῦ.

Σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις οἱ ἀριθμοὶ δὲν παρουσιάζουν τὴν ἀκριβὴ ἀλήθεια· οἱ περιηγητὲς περιορίζονται σὲ μιὰ ἐκτίμηση κατὰ προσέγγιση, ἔτσι ὥστε νὰ μᾶς ἀφήνουν ἀριθμοὺς ποὺ νὰ λήγουν στὸ μηδὲν π.χ. 30, ἢ 100, ἢ 200 σπίτια ἢ ἀκόμα 1.000 κάτοικοι κ.λπ.

Ἡ παρουσίαση τῶν δημογραφικῶν πληροφοριῶν γίνεται πρὸς δυσκόλη, ὅταν δύο περιηγητὲς ἐπισκέφτηκαν τὸ ἴδιο χωριὸ καὶ ὁ καθένας ἔδωσε

μιὰ διαφορετική εκτίμηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν σπιτιῶν ἢ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων. Εὐκολονόητο εἶναι ὅτι ἡ δυσκολία γίνεται μεγαλύτερη, ὅταν οἱ πληροφορίες ἑνὸς τρίτου ἢ τέταρτου περιηγητῆ διαφέρουν ἐπίσης.

Γιὰ νὰ ξεπεράσουμε αὐτὸ τὸ ἐμπόδιο, ἐπεὶδὴ ἡ προοπτική μας εἶναι μιὰ συνολικὴ εκτίμηση τῆς δημογραφικῆς κατάστασης τῶν συνοικισμῶν μεταξὺ τοῦ 1800 καὶ τοῦ 1820, πραγματοποιήσαμε ἓνα σύστημα συμβατικῆς παρουσίασης, δηλαδὴ σημειώσαμε τὴν πιὸ μικρὴ καὶ τὴν πιὸ μεγάλῃ ἀριθμητικὴ εκτίμηση ποὺ μᾶς δόθηκε γιὰ κάθε συνοικισμό.

Συχνὰ οἱ περιηγητὲς φροντίζουν νὰ διακρίνουν τὶς διαφορετικὲς ἐθνικότητες τῶν κατοίκων ποὺ κατοικοῦν στὸν ἴδιο συνοικισμό, χωρὶς νὰ δίνουν τὸν ἀριθμὸ τῶν σπιτιῶν ἢ οἰκογενειῶν τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἐθνικότητας. Πολλὲς φορὲς ἀναφέρουν τὴν ἐθνικότητα ἑνὸς συνοικισμοῦ, χωρὶς νὰ ἐκτιμοῦν τὸν συνολικὸ ἀριθμὸ τῶν σπιτιῶν.

Ἔτσι οἱ ἐθνικο-δημογραφικὲς πληροφορίες τοὺς δὲν μᾶς προσφέρουν παρὰ μόνο μιὰ στιγματικὴ κοινωνικὴ εκτίμηση στὸ χῶρο τοῦ συνοικισμοῦ, ἑλλειπὴ ὅμως ἔστω καὶ γιὰ μιὰ εκτίμηση στὸν ἐπαρχιακὸ χῶρο. Στὸν πίνακα 2, στοὺς 1.218 συνοικισμοὺς ποὺ ἀναφέρονται στὶς διηγήσεις τῶν πέντε περιηγητῶν, ἔχουμε πληροφορίες ἐθνικοῦ χαρακτήρα μόνο γιὰ 529. Ἀπὸ τοὺς 529 συνοικισμοὺς δὲν ἔχουμε τὸν ἀριθμὸ τῶν σπιτιῶν γιὰ 109.

Παρατηροῦμε, λοιπόν, γι' αὐτὸ τὸ φτωχὸ δείγμα, ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸ 10% τῶν συνολικῶν συνοικισμῶν τῆς Ἑλλάδας, σύμφωνα μὲ τὶς ἐκτιμήσεις τοῦ Rouqueville, ποὺ μᾶς δίνει γιὰ ὅλη τὴν Ἑλλάδα τὸν ἀριθμὸ τῶν 5.210 συνοικισμῶν, ὅτι :

1. οἱ συνοικισμοὶ μὲ μιὰ ἐθνικότητα ἦταν πιὸ συχνὰ χωριὰ ἢ μικρὲς πόλεις·
2. ὅσο πιὸ μεγάλο εἶναι τὸ μέγεθος τῶν συνοικισμῶν τόσο πιὸ πολυάριθμοι ἦταν οἱ ἐθνικότητες ποὺ τοὺς κατοικοῦσαν·
3. ἡ πιὸ συχνὴ συνύπαρξη ἐθνικότητων ἦταν Ἑλλήνες - Τοῦρκοι, συνύπαρξη ποὺ συναντιέται περισσότερο στὶς πόλεις μεσαίου μεγέθους·
4. οἱ συνοικισμοὶ μὲ μιὰ ἐθνικότητα φαίνεται ὅτι ἦταν πιὸ συχνὰ κατοικημένοι ἀπὸ Ἑλλήνες, ἢ ἀκόμα ὅτι οἱ περιηγητὲς προτίμησαν νὰ ἐπισκεφθοῦν περισσότερο τὰ ἑλληνικὰ χωριὰ, πράγμα ποὺ μεγαλώνει σὲ στατιστικὸ ἀριθμὸ αὐτὴ τὴν παρατήρηση.

III. ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΤΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ

Πυκνότητα τοῦ πληθυσμοῦ

Ὁ Rouqueville εἶναι ὁ μόνος ἀπὸ τοὺς πέντε περιηγητὲς ποὺ μᾶς δίνει πληροφορίες γιὰ τὴν πυκνότητα τοῦ πληθυσμοῦ στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν ἀρχὴ τοῦ 19ου αἰῶνα.

Υπολόγισε την μέση πυκνότητα του πληθυσμού στη Στερεά Ελλάδα για το έτος 1814 σε 315 κάτοικους για κάθε τετραγωνική λεύγα. Πρόκειται για λεύγες των 2.500 όργων. Η όργυα ισοδυναμεί με 1,949 μέτρα²· ο ακόλουθος υπολογισμός μᾶς δίνει την πυκνότητα στο τετραγωνικό χιλιόμετρο (km²):

$$1,949 \mu.X2500 \text{ όργυες} = 4.872,50 \mu. \text{ ή } 4,87 \text{ km}$$

$$4,87 \text{ km}X4,87 \text{ km} = 23,74 \text{ km}^2$$

$$315 \text{ κάτοικοι} : 23,74 \text{ km}^2 = 13,3 \text{ κάτοικοι/km}^2$$

Ο F. Braudel³, μιλώντας για την πυκνότητα των πληθυσμών σημειώνει ότι το όριο υπερπληθυσμού για μιὰ χώρα επιτυγχάνεται απ' τη συνάρτηση του αριθμού των ατόμων της χώρας και των πόρων που αυτά διαθέτουν. Ο A. P. Usher⁴ διακρίνει, στη δημογραφική ιστορία, τρεις στάθμες συνοικισμών: «... Ο συνοικισμός στην αρχική του μορφή, σε ένα χώρο ακατέργαστο ή ελάχιστα κατεργασμένο απ' τον άνθρωπο. Ο συνοικισμός στη δεύτερή του μορφή με πυκνότητα μεταξύ 15 και 20 κατοίκους ανά km² και τέλος, ο «πυκνός» συνοικισμός με περισσότερους από 20 κατοίκους ανά km²...».

Από τις μετρήσεις του ο J. Fourestie⁵ καταλήγει ότι για την Γαλλία του ancien régime χρειαζόταν, λαμβάνοντας υπόψη τον τρόπο καλλιέργειας της γῆς, 1,5 έκταρια καλλιεργήσιμης γῆς για την ασφάλεια του επισιτισμού ενός ατόμου.

Αν θέλαμε να κάνουμε κάποια παρόμοια προσέγγιση για την Ελλάδα, ο Felix Beaujour⁴ μᾶς πληροφορεί ότι ἡ κατανάλωση του σταριού κατά άτομο στη χρονική περίοδο ενός έτους αντιστοιχεί σε 1 φόρτωμα Παρισιού. Ο παρακάτω υπολογισμός μᾶς δίνει την τιμή του παρισινού φορτώματος σε κιλά (kg):

$$1 \text{ κιλό πολίτικο} = 22 \text{ δκάδες} = 27,8 \text{ kg}$$

$$4 \text{ κιλά πολίτικα} = 1 \text{ φόρτωμα Παρισιού} = 27,8 \text{ kg}X4 = 111,44 \text{ kg.}$$

Ορισμένες άλλες εκτιμήσεις που δόθηκαν απ' τον F. Beaujour καταλήγουν μετά από υπολογισμό ότι το παρισινό φόρτωμα αντιστοιχεί περίπου σε 107 kg. Είναι ἄρα λογικό νὰ πάρουμε σὰν μέση τιμή ἐτήσιας κατανάλωσης σταριού κατὰ κεφαλή τὸν ἀριθμὸ τῶν 110 kg για τὴν Ελλάδα στο τέλος του 18ου αἰώνα.

Ο Rouqueville ἔδωσε ἐπίσης ὁρισμένες πληθυσμιακές ἐκτιμήσεις για μερικές περιοχές της Χερσονήσου. Υπολογίζοντας αὐτὲς τὲς ἐκτιμήσεις,

2. Λεξικό Larousse Universel, στὴ λέξη lieue.

3. F. Braudel, *Civilisation matérielle, économie et capitalisme XV - XVIII siècle*, τόμ. 1: «Les structures du quotidien», Παρίσι 1979, σ. 42 - 43.

4. Φελίξ Μπωζούρ, *Πίνακας τοῦ ἐμπορίου τῆς Ἑλλάδος στὴν Τουρκοκρατία (1787 - 1797)*, Ἀθήνα 1974, σ. 81 - 84.

καταλήγουμε στὰ ἀκόλουθα ἀποτελέσματα τῆς σχέσης κάτοικοι ἀνὰ τετραγωνικὸ χιλιόμετρο :

Ἰλλυρία - Μακεδονία	10,9	κάτοικοι/km ²
Ἡπειρος	14,3	» »
Θεσσαλία	22,5	» »
Ἀκαρνανία	4,0	» »
Αἰτωλία καὶ Λοκρίδα	9,1	» »
Φωκίδα καὶ Βοιωτία	9,8	» »

Ἐὰν θελήσουμε νὰ προσεγγίσουμε τ' ἀποτελέσματα αὐτὰ μὲ τὴ σκέψη τοῦ F. Braudel, παρατηροῦμε πὼς εἶναι σημαντικὸ ὅτι ἡ πιὸ ὕψηλὴ πυκνότητα βρίσκεται στὴ Θεσσαλία, περιοχὴ εὐφορῃ, ἡ δὲ χαμηλότερη ἀντιστοιχεῖ σ' «ἓνα χώρο λιγότερο κατεργασμένο ἀπ' τὸν ἄνθρωπο»: τὴν Ἀκαρνανία.

Θὰ ἦταν ἐνδιαφέρον νὰ μποροῦσε νὰ γίνεῖ μιὰ σύγκριση, γιὰ κάθε περιοχὴ χωριστά, τοῦ καλλιεργήσιμου χώρου καὶ τῆς πυκνότητος τοῦ πληθυσμοῦ, γνωρίζοντας ὅτι ἡ ἐτήσια κατανάλωση σταριοῦ κατὰ κεφαλὴ ἀνέρχεται σὲ 110 kg. Οἱ περιγητικὲς πληροφορίες μας ὅμως εἶναι ἐλλιπεῖς γιὰ μιὰ τέτοια προσέγγιση ποὺ θὰ μποροῦσε στὴ συνέχεια νὰ μᾶς ὁδηγήσει σὲ μιὰ σύγκριση μὲ τ' ἀποτελέσματα τοῦ J. Fourestié γιὰ τὴν προεπαναστατικὴ Γαλλία.

Ἀριθμὸς κατοίκων ποὺ ἀναλογεῖ σὲ κάθε σπίτι ἢ οἰκογένεια

Ὁ Rouqueville μᾶς ἀφίνει ὀρισμένες δημογραφικὲς πληροφορίες, σὲ σχῆμα πινάκων, ἀναφερόμενες στὸν ἀριθμὸ τῶν χωριῶν ἀνὰ καντόνι, καθὼς ἐπίσης καὶ στὸν ἀριθμὸ τῶν σπιτιῶν ἀνὰ συνοικισμό.

Ἐτσι μπορέσαμε νὰ πραγματοποιήσουμε τὸν χάρτη 3, συγκεντρώνοντας τὰ δύο αὐτὰ εἶδη τῶν πληροφοριῶν. Ἐπὶ πλεόν κατὰ τὴν διάρκειά τῆς διήγησής του μᾶς δίνει πληροφορίες γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν κατοίκων σὲ ὀρισμένους συνοικισμούς.

Παρόλο τὸν ἀτελὴ χαρακτῆρα τῶν στοιχείων πάνω στὸν ἀριθμὸ τῶν σπιτιῶν καὶ στὸν ἀριθμὸ τῶν κατοίκων, ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοίκων ἀνὰ σπίτι μπόρεσε νὰ μετρηθεῖ. Ὁ ἀριθμὸς ποὺ βρέθηκε εἶναι συνήθως γειτονικὸς τοῦ 5. Εἶναι λοιπὸν πιθανὸ ὅτι ὁ Rouqueville ἐκτίμησε τὸν μέσο γενικὸ ἀριθμὸ στὸ 5, βγάζοντας ἔτσι μιὰ σχετικὴ ἀναλογία τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων, ἀφοῦ γνώριζε τὸν ἀριθμὸ τῶν σπιτιῶν.

Τρεῖς ἐξαιρέσεις εἶναι ἀξιοσημείωτες : ἓνας μέσος ὅρος 2,14 κατοίκων ἀνὰ σπίτι στὴ ΝΕΑ ΠΑΤΡΑ (περιοχὴ Τρικάλων)· ἓνας μέσος ὅρος 7 κατοίκων ἀνὰ σπίτι στὸ ΚΑΤΩ ΔΙΒΡΙ (περιοχὴ Ὀχρίδας) καὶ τέλος ἓνας μέσος ὅρος 23,88 κάτοικοι ἀνὰ σπίτι γιὰ τὰ τέσσερα χωριά τῆς ΣΤΥΜΦΑΛΙΑΣ (Πελοπόννησος).

Ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοίκων ἀνὰ σπίτι θὰ μπορῶσε νὰ ὑπολογιστεῖ ἀπὸ ὀρισμένες πληροφορίες σταχυολογημένες ἀπὸ τὶς διηγήσεις τῶν πέντε περιηγητῶν. Οἱ πληροφορίες ὅμως αὐτὲς ἀφοροῦν ἰδίως τὶς μεγάλες πόλεις, εἶναι διάσπαρτες καὶ ἀσυνεπές (π.χ. ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοίκων εἶναι μικρότερος ἀπ' τὸν ἀριθμὸ τῶν ὑπολογισμένων σπιτιῶν κ.λ.π.). Εἶναι ἄρα λογικὸ ὅτι δὲν μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν μὲ θετικὸ ἀποτέλεσμα. Ἀναφέρουμε μόνον ὅτι ὁ μέσος ἀριθμὸς τῶν κατοίκων ποὺ ὑπολογίσαμε ἀπ' αὐτὲς τὶς ἐκτιμήσεις —πάντα γιὰ τοὺς συνοικισμοὺς ποὺ εἴχαμε πληροφορίες συγχρόνως πάνω στὸν ἀριθμὸ τῶν κατοίκων καὶ τῶν σπιτιῶν— ἀνέρχεται σὲ 5,81 κάτοικους ἀνὰ σπίτι.

Μέγεθος τῶν καντονίων σὲ ἀριθμὸ συνοικισμῶν

Μιλήσαμε παραπάνω γιὰ τὸν χάρτη 3, στὸν ὁποῖο σχηματίσαμε μὲ διαφορετικὲς ἀποχρώσεις τὶς διαφορετικὲς δημογραφικὲς πληροφορίες ποὺ μᾶς ἀναφέρει ὁ Rouquerville. Γιὰ τὸ σύνολο τῶν μαυρισμένων περιοχῶν γνωρίζουμε τὸν ἀριθμὸ τῶν καντονίων καὶ τῶν συνοικισμῶν ποὺ περικλείουν.

Σκεφθῆκαμε νὰ ἐξετάσουμε τὸ μέγεθος τοῦ κάθε καντονιοῦ σὲ σχέση μὲ τοὺς συνοικισμοὺς ποὺ περικλείει. Πραγματοποιήσαμε διάφορα διαγράμματα, χωρίζοντάς τα σὲ στῆλες μὲ βάση 30 συνοικισμοὺς (διάγραμμα 4).

Ἀπὸ τὰ 118 κατόνια, 53 περικλείουν λιγότερους ἀπὸ 30 συνοικισμοὺς, δηλαδὴ τὸ 45% τοῦ συνόλου τῶν καντονίων ποὺ γνωρίζουμε. 38 κατόνια περιλαμβάνουν περισσότερους ἀπὸ 30 καὶ ἕως 59 συνοικισμοὺς, δηλαδὴ 32% καὶ τέλος 10% τῶν καντονίων περικλείουν περισσότερους ἀπὸ 90 συνοικισμοὺς.

Τὸ διάγραμμα 5 ἐπαναλαμβάνει τὴν ἴδια διάταξη, ἀλλ' αὐτὴ τὴ φορὰ σὲ κλίμακα τῶν γεωγραφικῶν περιοχῶν. Γιὰ ἕνα ἰσοδύναμο ἀριθμὸ καντονίων, ὅπως Ἡπειρος 27 κατόνια, Πελοπόννησος 28 καὶ Μακεδονία 26, ἡ διάταξη τοῦ μεγέθους τοὺς σὲ ἀριθμὸ συνοικισμῶν διαφέρει ἀπ' τὴν μιὰ περιοχὴ στὴν ἄλλη. Ἡ Μακεδονία περιλαμβάνει μόνον μικρὰ κατόνια ποὺ ἔχουν λιγότερους ἀπὸ 90 συνοικισμοὺς, ἐνῶ ἡ Ἡπειρος περιλαμβάνει 3 κατόνια μὲ περισσότερους ἀπὸ 90 συνοικισμοὺς καὶ ἡ Πελοπόννησος 7 κατόνια μὲ περισσότερους ἀπὸ 90 συνοικισμοὺς.

Ἡ Βοιωτία, ἔχει μικρὰ κατόνια, ὅπως καὶ ἡ Μακεδονία. Ἡ Θεσσαλία περιλαμβάνει 2 κατόνια σημαντικοῦ μεγέθους σὲ σχέση μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν συνοικισμῶν ποὺ περικλείουν.

Μέγεθος συνοικισμῶν σὲ ἀριθμὸ σπιτιῶν**α) ΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ ΤΟΥ ΡΟΥΚΒΕΒΙΛΛΕ**

Ὁ Rouqueville ἔδωσε ἐπίσης πίνακες μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν σπιτιῶν κατὰ συνοικισμό γιὰ ὀρισμένα καντόνια ποὺ παρουσιάζονται στὸ χάρτη 3 μὲ μαύρη ἀπόχρωση.

Τὸ διάγραμμα 6 περιλαμβάνει τὸ σύνολο αὐτῶν τῶν συνοικισμῶν (1261), ταξινομημένο σὲ ομάδες: τῶν 10 σπιτιῶν γιὰ τὰ χωριά, 100 σπιτιῶν γιὰ τὶς πόλεις καὶ 1.000 σπιτιῶν γιὰ τὶς μεγάλες πόλεις.

Σ' αὐτὴ τὴν μικρὴ περιοχὴ τῆς Ἑλλάδας, ἡ διάταξη τῶν χωριῶν στὴν καμπύλη παρουσιάζει τὸ ἀνώτερο ὄριο τῆς στὴν τάξη τῶν 10 ἕως 19 σπιτιῶν. Ἡ διάταξη τῶν πόλεων ἔχει τὸ ἀνώτερο ὄριο τῆς μεταξὺ 100 καὶ 199 σπίτια καὶ τῶν μεγάλων πόλεων μεταξὺ 1.000 καὶ 1.999 σπίτια.

Ἡ σύγκριση μεταξὺ τῆς ὀλικῆς διάταξης τῶν σπιτιῶν γιὰ τὸ τμῆμα αὐτὸ τῆς Ἑλλάδας καὶ τῆς μερικῆς διάταξης γιὰ καθένα ἀπ' τὰ καντόνια ξεχωριστά, ἔδειξε ὅτι ὀρισμένα καντόνια ἀπομακρύνονται ἀπ' τὴν συμπεριφορὰ τοῦ γενικοῦ διαγράμματος. Ὅρισμένα περιλαμβάνουν ἕναν μεγάλο ἀριθμὸ πόλεων σὲ σύγκριση μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν χωριῶν (π.χ. τὸ Ζαγόρι) καὶ ἄλλα παρουσιάζουν τὸ ἀνώτερο ὄριο τῶν χωριῶν στὴν τάξη τῶν 40 - 49 σπιτιῶν (π.χ. τὰ Ἀγραφα).

β) ΟΙ ΔΙΗΓΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΠΕΝΤΕ ΠΕΡΙΗΓΗΤΩΝ

Στὴν προηγούμενη παράγραφο ἐξετάσαμε ξεχωριστὰ τοὺς πίνακες τοῦ Rouqueville, διότι παρουσιάζουν μιὰ συνολικὴ παράσταση γιὰ τὶς περιοχὲς ποὺ μᾶς κατέγραψε.

Ἀντίθετα, οἱ δημογραφικὲς πληροφορίες ποὺ βρέθηκαν διάσπαρτες στὰ κείμενα τῶν πέντε περιηγητῶν —συμπεριλαμβανομένου τοῦ Rouqueville— ἀντιπροσωπεύουν ὅλες τὶς περιοχὲς τῆς Χερσονήσου, ἀλλὰ ὄχι ὅλους τοὺς συνοικισμοὺς. Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι οἱ πληροφορίες τοὺς ἀποτελοῦν δεῖγμα συνοικισμῶν γιὰ κάθε μιὰ ἀπ' τὶς περιοχὲς τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου. Αὐτὸ τὸ δεῖγμα τῶν 795 συνοικισμῶν παρουσιάζεται στὸ διάγραμμα 7, διατηρώντας τὶς ἴδιες τάξεις ὑποδιαίρεσης ὅπως καὶ στὸ προηγούμενο διάγραμμα.

Παρατηροῦμε ὅτι ἡ διάταξη τῶν πόλεων καὶ τῶν μεγάλων πόλεων ἀντιστοιχεῖ μ' ἐκείνη τῶν πινάκων τοῦ Rouqueville, ἀλλὰ μὲ πῶς σημαντικὴ ἀναλογία τῶν πόλεων στὶς στήλες τῶν 200 - 300 σπιτιῶν.

Ἡ διάταξη τῶν χωριῶν παρουσιάζει μιὰ καμπύλη ποὺ ἔχει τὸ ἀνώτερο δυναμικὸ τῆς στὴ στήλη 20 - 29 σπίτια, τὴ μέση ἀριθμητικὴ τιμὴ τῆς στὰ 23,4 σπίτια, τὴν ἀπόκλισή τῆς στὰ 26 καὶ τὴ διαγώνιό τῆς στὴ στήλη 30 - 39 σπίτια.

Ἡ διάταξη αὐτῆ τῶν χωριῶν διαφέρει ἀπ' ἐκείνη τοῦ διαγράμματος 6, ἔχοντας ἓνα ἀνώτερο δυναμικὸ σπιτιῶν πρὸ ὁμοιογενὲς γιὰ τὶς στῆλες 10 - 50 σπίτια. Ἡ διανομὴ αὐτῆ μᾶς ὁδηγεῖ σὲ ὁρισμένες ὑποθέσεις: Φαίνεται ὅτι οἱ πίνακες τοῦ Rouqueville εἶναι πρὸ πλούσιοι σὲ μικρὰ χωριά. Ἀντίθετα οἱ ἄλλοι περιηγητὲς ἴσως ἀγνόησαν νὰ δώσουν πληροφορίες γιὰ τὰ μικρὰ χωριά, δίνοντας πρὸ συχνὰ γιὰ τὶς πόλεις ἢ ἀκόμα ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ταξιδιοῦ τους τοὺς προωθοῦσε νὰ ἐπισκεφτοῦν περισσότερο τοὺς συνοικισμοὺς μέσου ἢ μεγάλου μεγέθους. Τέλος μποροῦμε νὰ σκεφθοῦμε ὅτι ἴσως τὸ δείγμα τῶν 795 συνοικισμῶν δὲν εἶναι ἀντιπροσωπευτικό. Αὐτὴ ὅμως ἡ τελευταία ὑπόθεση παρουσιάζει ἐνδοιασμοὺς λόγω τῆς ὁμοιότη-
τας τῶν δύο διαγραμμάτων (6 καὶ 7) ὡς πρὸς τὴ διανομὴ τῶν πόλεων καὶ τῶν μεγάλων πόλεων.

γ) ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ

Γιὰ νὰ διευρύνουμε περισσότερο τὴν προβληματικὴ σ' αὐτὴ τὴ μελέτη, προσθέσαμε τοὺς 795 συνοικισμοὺς ποὺ βρέθηκαν στὶς διηγήσεις τῶν πέντε περιηγητῶν στοὺς συνοικισμοὺς τῶν πινάκων τοῦ Rouqueville. Ὅρισμένοι συνοικισμοὶ ποὺ ἀναφέρονται στὴ διήγηση τῶν περιηγητῶν καὶ ποὺ ἐπαναλαμβάνονται στοὺς πίνακες τοῦ Rouqueville ἀφαιρέθηκαν ἀπ' τὴν γενικὴ πρόσθεση, γιὰ νὰ μὴν ξαναμετρηθοῦν. Καταλήγουμε, λοιπόν, σ' ἓνα δείγμα 1.782 συνοικισμῶν γιὰ ὅλη τὴν 'Ελλάδα, γιὰ τοὺς ὁποίους γνωρίζουμε τὸν ἀριθμὸ τῶν σπιτιῶν.

Ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ σταθοῦμε, ἀνακεφαλαιώνοντας τὶς δημογραφικὲς πληροφορίες ποὺ γνωρίζουμε μέχρι στιγμῆς, γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ συνεχί-
σουμε τὴν μελέτη μας.

1. Ὁ Rouqueville στοὺς πίνακες τῶν καντονιῶν τοῦ ἐκτιμᾷ τὸν ὀλικὸ ἀριθμὸ τῶν συνοικισμῶν τῆς Χερσονήσου σὲ 5.210. Ἐὰν ὑπολογίσουμε τὸν ἀριθμὸ τῶν συνοικισμῶν ποὺ μᾶς δίνει ὁ Rouqueville στοὺς πίνακές του, καταλήγουμε ὅτι μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τὸ 34% τῶν συνοικισμῶν τῆς Ἑλλάδας. Οἱ 1.782 συνοικισμοὶ στοὺς ὁποίους καταλήξαμε μὲ τὴν πρόσθεση τῶν πληροφοριῶν τῶν πινάκων καὶ τῶν διηγήσεων ἀντιπροσωπεύουν ἓνα δείγμα συνοικισμῶν γιὰ ἓνα γεωγραφικὸ χῶρο πολὺ πρὸ μεγάλο ἀπ' αὐτὸν ποὺ ἀναφέρονται οἱ πίνακες τοῦ Rouqueville (χάρτης 3).

2. Ἐὰν πάρουμε τὰ καντόνια τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδας ποὺ γνωρίζουμε τὸν ἀριθμὸ τῶν σπιτιῶν ἀπ' τοὺς πίνακες τοῦ Rouqueville (κατὰ πάσα πιθανότητα πλήρεις) καὶ ἀπ' τὶς διηγήσεις τῶν περιηγητῶν, καταλήγουμε ὅτι γνωρίζουμε 20% τῶν συνοικισμῶν τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου. Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι τὴν ὁρεινὴ περιοχὴ τῆς Πίνδου, γιὰ τὴν ὁποία γνωρίζουμε ἓνα μέρος τῶν συνοικισμῶν ἀπ' τοὺς πίνακες τοῦ Rouqueville, ἐπισκέφτηκαν ἐλάχιστοι οἱ περιηγητὲς.

3. Για την Πελοπόννησο, οί πίνακες του Rouqueville αναφέρονται σὲ 28 ἀπ' τὰ 37 καντόνια ποὺ ἀποτελοῦν τὸ σύνολο τῶν καντονιῶν τῆς Πελοποννήσου καὶ ποὺ περιλαμβάνουν 1.488 συνοικισμούς. Ἀπὸ τὶς διηγήσεις βγαίνει ἕνας ἀριθμὸς 180 συνοικισμῶν, ποὺ σημαίνει ὅτι μᾶς δίνουν πληροφορίες γιὰ λιγότερους ἀπὸ τὸ 13 % τῶν ὁλικῶν συνοικισμῶν τῆς Πελοποννήσου.

Ἐχοντας ὑπόψη αὐτοὺς τοὺς τρεῖς ὑπολογισμούς, δὲν θὰ ἦταν παράτολμο νὰ ποῦμε ὅτι κατορθώσαμε νὰ ἔχουμε ἕνα δείγμα ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸ 20 % περίπου τῶν συνοικισμῶν τοῦ συνόλου τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου, γιὰ τοὺς ὁποίους οἱ περιηγητὲς μᾶς ἐπισημαίνουν τὸν ἀριθμὸ τῶν σπιτιῶν ἢ οἰκογενειῶν.

Τὸ διάγραμμα 8 ἀπεικονίζει αὐτοὺς τοὺς 1.782 συνοικισμούς, διατηρώντας τὴν διάταξη σὲ στῆλες 10, 100 καὶ 1000 σπιτιῶν ἀνάλογα μὲ τὸ μέγεθος τῶν συνοικισμῶν. Ὅπως προαναφέραμε, ἡ ἐκτίμηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν σπιτιῶν, δοσμένη ἀπ' τοὺς περιηγητὲς, ποικίλλει γιὰ ὀρισμένους συνοικισμούς. Σκεφθήκαμε, λοιπόν, ὅτι θὰ ἦταν πρὶς λογικὸ νὰ διατηρήσουμε στὸ διάγραμμα 8 τὶς δύο τιμὲς γιὰ τοὺς συνοικισμούς ποὺ ἔχουμε δύο διαφορετικὲς ἐκτιμήσεις πάνω στὸν ἀριθμὸ τῶν σπιτιῶν τους. Ἔτσι τὸ παραπάνω διάγραμμα σχηματίστηκε λαμβάνοντας ὑπόψη τὶς χαμηλότερες καὶ τὶς ὑψηλότερες ἐκτιμήσεις. Ἡ συνεχὴς γραμμὴ ἀντιπροσωπεύει τὴν χαμηλότερη τιμὴ, ἡ διακεκομμένη τὴν ὑψηλότερη. Τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι ἡ ἢ μία ἢ ἡ ἄλλη ἐκτίμηση δὲν ἐπιφέρουν σημαντικὲς ἀλλαγές στὴν γενικὴ συμπεριφορὰ τοῦ διαγράμματος.

Ἡ διάταξη τῶν πόλεων καὶ μεγάλων πόλεων παρουσιάζει τὴν ὑψηλότερη τιμὴ τῆς ἀντίστοιχα στὰ 100 - 199 καὶ 1000 - 1999 σπίτια. Εἶναι πιθανὸ ὅτι αὐτὲς οἱ δύο στῆλες ἐνισχύθηκαν ἐπιφανειακὰ ἀπὸ τοὺς περιηγητὲς ποὺ ἔτυχε νὰ στρογγυλέψουν τὶς ἐκτιμήσεις τους στὴν ἀμέσως ὑψηλότερη βαθμίδα, ὅταν ἐπρόκειτο γιὰ 90 - 99 καὶ 900 - 999 σπίτια. Δηλαδή ὅταν ἐπρόκειτο γιὰ 92 ἢ 950 σπίτια, προτίμησαν νὰ στρογγυλέψουν τὴν ἐκτίμησή τους ἀντίστοιχα στοὺς ἀριθμοὺς τῶν 100 ἢ 1000 σπιτιῶν. Ὡστόσο, ἂν αὐτὴ ἡ παρατήρηση εἶναι σωστή, ἡ στήλη 100 - 199 σπίτια δὲν ἐπιφορτώθηκε περισσότερο ἀπὸ 50 συνοικισμούς —συμπέρασμα ποὺ βγαίνει ἀφαιρώντας τους ἀπ' τὴν καμπύλη τῶν χωριῶν. Τὸ ἴδιο συμβαίνει γιὰ τὴν στήλη 1000 - 1999 σπιτιῶν, ἡ ὁποία δὲν εἶναι ὑπερτιμημένη παραπάνω ἀπὸ 10 συνοικισμούς— συμπέρασμα ποὺ βγαίνει ἀπ' τὴν ἀφαίρεσή τους ἀπ' τὴν καμπύλη τῶν μεσαίων πόλεων.

Καταλήγουμε λοιπόν ὅτι μιὰ σχετικὴ ὑποτίμηση τῶν στηλῶν 100 καὶ 1000 δὲν ἀλλάζει τὸν τύπο τῆς γενικῆς διάταξης τῆς καμπύλης. Τὸ διάγραμμα τῶν μεσαίων πόλεων, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν στήλη 100 - 199 ὅπου βρίσκεται ἡ ἀνώτερη δυναμικὴ του τιμὴ, ἐλαττώνεται ὁμοίμορφα παίρνοντας τὸ σχῆ-

μα μιās κοίλης καμπύλης, πράγμα που δὲν φαίνεται νὰ εἶναι τυχαῖο φαινόμενο.

Ἡ διάταξη τῶν χωριῶν παρουσιάζεται σὲ σχῆμα ὁμοιόμορφο, ἔχοντας τὸ ὑψηλότερο δυναμικὸ τῆς στὴν στήλη 10 - 19 σπίτια, τὴν μέση ἀριθμητικὴ τιμὴ στὰ 32,5 σπίτια, τὴν ἀπόκλιση στὰ 21,3 καὶ τὴν διαγώνιό τῆς στὴν στήλη 20 - 29 σπίτια. Ἐδῶ πρόκειται γιὰ μιὰ ἀσύμμετρη διάταξη. Ἐκτὸς ἀπ' τὴν στήλη τοῦ ὑψηλότερου δυναμικοῦ (10 - 15 σπίτια), τὸ διάγραμμα τῶν χωριῶν ἐλαττώνεται ὁμοιόμορφα, ἐὰν ἐξαιρέσουμε τὴν στήλη 80 - 89 σπίτια, πιθανῶς ὑπερφορτισμένη ἀπ' τὴν προσέγγιση τῶν ἐκτιμήσεων τῶν περιηγητῶν, ὅταν ἐπρόκειτο γιὰ συνοικισμοὺς ποὺ εἶχαν παραπάνω ἀπὸ 70 σπίτια.

Ἐχοντας ὑπόψη τὶς κατὰ προσέγγιση ἐκτιμήσεις τῶν περιηγητῶν καὶ τοὺς μᾶλλον πλήρεις πίνακες τοῦ Rouqueville (κατὰ πᾶσαν πιθανότητα προέρχονται ἀπὸ ἐπίσημες πηγές, ἂν καὶ ὁ ἴδιος δὲν τὸ καθορίζει) τουλάχιστον γιὰ τὰ καντόνια ποὺ ἀναφέρει, οἱ παραπάνω διατάξεις τῶν συνοικισμῶν μᾶς ὀδηγοῦν στὸν ἀκόλουθο συλλογισμό. Ἄν πάρουμε τὸ διάγραμμα 6, ποὺ κατασκευάσαμε μὲ τοὺς πίνακες μόνο τοῦ Rouqueville καὶ ἀναφέρεται στὸν ὀλικὸ ἀριθμὸ τῶν συνοικισμῶν (1261) κατανεμημένων σὲ 30 καντόνια, καὶ τὸ συγκρίνουμε μὲ τὸ διάγραμμα 8, ποὺ ἀναφέρεται σὲ ὅλους τοὺς συνοικισμοὺς τῆς Ἑλλάδας ποὺ γνωρίζουμε τὸν ἀριθμὸ τῶν σπιτιῶν, βλέπουμε ὅτι καὶ τὰ δύο διαγράμματα παρουσιάζουν ἀνάλογες διατάξεις στὰ χωριά, στὶς πόλεις καὶ στὶς μεγάλες πόλεις. Ἔτσι μποροῦμε νὰ καταλήξουμε ὅτι τὸ δείγμα τῶν 1.782 συνοικισμῶν εἶναι ἀντιπροσωπευτικὸ τῆς κατανομῆς τοῦ πληθυσμοῦ στὰ χωριά καὶ τὶς πόλεις τῆς Ἑλλάδας στὴν ἀρχὴ τοῦ 19ου αἰῶνα.

Κατανομή τοῦ πληθυσμοῦ

Ὁ F. Beaujour σημειώνει γιὰ μιὰ περιοχὴ τῆς Μακεδονίας καὶ γιὰ τὴ Θεσσαλία στὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 18ου αἰῶνα, ὅτι «ὁ πληθυσμὸς ἦταν κατανεμημένος ὡς ἑξῆς : 157.000 ψυχὲς ζοῦσαν στὶς πόλεις καὶ 343.000 στὴν ὑπαίθρο· δηλαδὴ μιὰ σχέση 1 ἀστικὸς κάτοικος πρὸς 3 κατοίκους τῆς ὑπαίθρου. Ἡ δὲ κατανομή τῶν κατοίκων στὴν Εὐρώπῃ τὴν ἴδια περίοδο ἀντιστοιχοῦσε σὲ 1 ἀστικὸ κάτοικο πρὸς 5 κατοίκους τῆς ὑπαίθρου, σχέση ποὺ εἶναι ἰδανικὴ γιὰ μιὰ προοπτικὴ αὔξεσης τοῦ πληθυσμοῦ»⁵.

Ἐδῶ θὰ πρέπει ν' ἀναρωτηθεῖ κανεὶς ποιοὶ εἶναι οἱ φορεῖς ποὺ ἐπιτρέπουν νὰ πραγματοποιήσουμε μιὰ τομὴ διαχωρίζοντας ἓναν πληθυσμὸ σὲ ἀστικὸ ἢ ἀγροτικὸ. Ποῦ σταματᾷ ἡ ὑπαίθρος καὶ ποῦ ἀρχίζει ἡ πόλη (ἢ τὸ ἀντίθετο), ἰδίως γιὰ τὴν ἀρχὴ τοῦ 19ου αἰῶνα; Τὸ θέμα ἀπασχολεῖ εἰδί-

5. Φελίξ Μπαζούρ, *Πίνακες τοῦ Ἐμπορίου*, δ.π., σ. 83.

κοὺς ἐρευνητὲς καὶ δὲν θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ θιχθεῖ ἐδῶ. Θὰ σταθοῦμε μόνο στὸν ὅρισμό τῆς πόλης ἀπὸ πληθυσμιακὴ καὶ μόνο ἄποψη, ποὺ δόθηκε τὸ 1846: «Ὡς ἀστικός πληθυσμὸς λαμβάνεται τὸ σύνολο ὄλων τῶν δήμων ποὺ ἔχουν περισσότερους ἀπὸ 2.000 κατοίκους ποὺ κατοικοῦν μαζεμένοι σὲ μιὰ πρωτεύουσα διοικητικῆς περιφέρειας. Ὡστόσο, ὁ ὅρισμός αὐτὸς εἶναι σχετικὰ αὐθαίρετος. Σήμερα θὰ χαρακτηρίζοταν σὰν πολὺ χαμηλός. Μποροῦμε λοιπὸν νὰ ποῦμε χωρὶς πάλι νὰ ἐπιμένουμε, ὅτι δεχόμαστε ὡς πόλεις τοὺς δήμους ποὺ κατοικοῦνται ἀπὸ 5.000 καὶ πάνω κατοίκους»⁶. Βλέπουμε λοιπὸν τὴν σχετικότητα τοῦ ὁρισμοῦ τῆς πόλης ἀπὸ δημογραφικὴ ἄποψη.

Γιὰ νὰ μελετήσουμε τὴν κατανομὴ τοῦ πληθυσμοῦ στὸν ἐλληνικὸ χῶρο, μετρήσαμε τὴν κατανομὴ τῶν κατοίκων, ὑπολογίζοντας τὸ συνολικὸ ἀριθμὸ τῶν σπιτιῶν ποὺ βρίσκονται σὲ κάθε στήλῃ τῶν 1.782 συνοικισμῶν, ὑποθέτοντας πάντα ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοίκων κατὰ σπίτι κυμαίνεται γύρω ἀπὸ μιὰ θεωρητικὴ τιμὴ 5 κατοίκων. Ὁ ὑπολογισμὸς παρουσιάζεται στὸν πίνακα 9 καὶ τὰ διαγράμματα ποὺ ἀντιστοιχοῦν παρουσιάζονται στὴ συνέχεια (διαγράμματα 10 καὶ 11).

Τὸ διάγραμμα 10, σὲ λογαριθμικὴ κλίμακα, παρουσιάζει τὴν διάταξη τῶν σπιτιῶν γιὰ 1.380 χωριά. Σ' αὐτὰ τὰ χωριά ὑπάρχει ἓνας ἰσότημος περιπυ πληθυσμὸς 5.000 ἕως 7.000 σπίτια γιὰ καθεμιὰ ἀπὸ τὶς στήλες 10 - 69 σπίτια.

Τὸ διάγραμμα 11, ἐπίσης σὲ λογαριθμικὴ κλίμακα, συμπεριλαμβάνει τὸ σύνολο ὄλων τῶν συνοικισμῶν (1782). Ἡ παρουσίαση αὐτὴ τοῦ συνόλου τῶν σπιτιῶν τῶν χωριῶν, πόλεων καὶ μεγάλων πόλεων χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ συνεχή ἐλάττωση ποὺ ἐρμηνεύεται στὸ λογαριθμικὸ χαρτί σὲ εὐθεία. Ἐξηγώντας τὸ φαινόμενο αὐτό, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι γιὰ τοὺς συνοικισμοὺς ποὺ ἐξετάσαμε τὸ μέρος τοῦ πληθυσμοῦ ποὺ βρίσκεται στὰ χωριά καὶ στὶς μικρὲς πόλεις εἶναι μεγαλύτερο ἀπ' ἐκεῖνο ποὺ βρίσκεται στὶς μεγάλες πόλεις κατὰ τρόπο μάλιστα ἀντίστροφα ἀνάλογο πρὸς τὴν ἔκταση τῆς πόλης. Δηλαδή ὁ ἀριθμὸς τῶν σπιτιῶν ποὺ περικλείουν οἱ 8 πρῶτες στήλες τοῦ διαγράμματος μέχρι 799 σπίτια ἀνάγεται σὲ 141.290, καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν σπιτιῶν ποὺ βρίσκονται στὶς 8 τελευταῖες στήλες, ἀπὸ 1000 - 1799 σπίτια, εἶναι τῆς τάξης τῶν 24.600 σπιτιῶν.

Ἐπομένως ἡ σχέση τῶν ἀστικῶν σπιτιῶν ὡς πρὸς τὰ σπίτια τῆς υπαίθρου ἔχει ἀντιστοιχία 1 πρὸς 5,74. Ἀπομένει νὰ δεῖ κανεὶς ἐὰν ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοίκων κατὰ σπίτι εἶναι ὁ ἴδιος γιὰ τὸν ἀγροτικὸ καὶ τὸν ἀστικὸ πληθυσμό.

6. Georges Dupeux, *La société Française 1789-1970*, Παρίσι 1974, σ. 19.

«Κίνηση» τοῦ πληθυσμοῦ

Ἐκτὸς ἀπ' τὶς συνέπειες ποὺ ἐπιφέρουν οἱ τοπικοὶ πόλεμοι στὴ δημογραφία τῆς χώρας, οἱ περιηγητὲς μᾶς ἀφήνουν τρεῖς ἀκόμη σημαντικὲς μαρτυρίες ποὺ ἐπηρεάζουν τὴν κίνηση τοῦ πληθυσμοῦ.

Πρῶτον, ἡ ἐποχικὴ ποιμενικὴ μετακίνηση ποὺ πραγματοποιεῖται σὲ μεγάλῃ κλίμακα στὶς δύο πλαγιὲς τῆς Πίνδου. Οἱ διαφορετικὲς διευθύνσεις τῆς φθινοπωρινῆς μετακίνησης παρουσιάζονται στὸ χάρτη 12. Οἱ κύκλοι κατὰ μῆκος τῆς ὁροσειρᾶς τῆς Πίνδου δείχνουν τὴ γεωγραφικὴ τοποθεσία τῶν καλοκαιρινῶν βοσκοτοπιῶν τῶν Βλάχων. Τὰ δὲ νοῦμερα μέσα στοὺς κύκλους ἀντιπροσωπεύουν τοὺς ἀκόλουθους πληθυσμούς, ὅπως μᾶς τοὺς παρουσιάζει ὁ Rouqueville⁷:

1. Μαλακασίτες ἢ Καλαριτιῶτες	2465	οἰκογένειες
2. Ἀσπροποταμίτες	2230	»
3. Μετσοβίτες καὶ Ζαγορίτες	3000	»
4. Μποβιῶτες	1950	»
5. Μασαρίτες ἀπ' τὸ Περιβόλι	—	2900 οἰκογένειες
ἀπ' τ' Ἀβδελα	—	
ἀπ' τὴ Σαμαρίνα	—	
6. Μασαρίτες ἀπ' τὴν Βοσκόπολη	—	
7. Βούλγαροι τοῦ ὄρους Βόρρας	—	

Ἐπὶ πλέον, ὑπῆρχε ἕνας «νομαδικὸς» πληθυσμὸς Βλάχων διεσπαρμένος σ' ὅλες τὶς περιοχὲς καὶ ὑπολογισμένος ἀπ' τὸν Rouqueville σὲ 11.200 ἄτομα.

Οἱ παραπάνω ἀριθμοὶ δείχνουν ὅτι τὸ φαινόμενο τῆς ἐποχικῆς μετακίνησης στὴν Ελλάδα, ὅπως ἄλλωστε σ' ὅλες τὶς μεσογειακὲς χώρες⁸, ἦταν σημαντικό. Ὁ Rouqueville ὑπολογίζει τὸν ἀριθμὸ τῶν μετακινουμένων σὲ 74.500 ἄτομα, τὸν ἀριθμὸ τῶν προβάτων σὲ 4.800.000 κεφάλια καὶ τῶν γιδιῶν σὲ 8.400.000 κεφάλια μόνον γιὰ τὴν Στερεὰ Ελλάδα. Ἄν κάνουμε τὴν ὑπόθεση, ὅτι μιὰ οἰκογένεια ἀπαρτίζονταν ἀπὸ 5 ἄτομα κατὰ μέσον ὄρο, ἕνας ὑπολογισμὸς πολὺ στρογγυλεμένος μᾶς δείχνει ὅτι μιὰ οἰκογένεια ἔπρεπε νὰ ἦταν ἐπιφορτισμένη κατὰ τὴν μετακίνηση μὲ 1000 κεφάλια ζώων! Μετακίνηση μάλιστα ποὺ γινόταν δυὸ φορὲς τὸν χρόνο.

Ἕνα δεύτερο στοιχεῖο κίνησης πληθυσμοῦ εἶναι ἡ μετακίνηση ἀτόμων πρὸς τὶς πόλεις ἢ τὸν ἐξωοθωμανικὸ χῶρο, γιὰ ἀναζήτησι ἐργασίας.

7. F. Rouqueville *Voyage dans la Grèce*, Παρίσι 1820 - 1821, βιβλίο VI, κεφ. III, σ. 395 κ.εξ.

8. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ βιβλίο τοῦ J. Klein, *The Mesta. A study in Spanish economic history* (1273 - 1836), 1η ἐκδ., Βοστώνη 1919.

Ἄλλ' αὐτὸ τὸ φαινόμενο δὲν μπορεῖ νὰ μετρηθεῖ ἀπ' τὶς φτωχὲς πληροφορίες τῶν περιηγητῶν.

Τέλος, τρίτο στοιχεῖο εἶναι ἡ ἐπισήμανση ἐπιδημιῶν καὶ συγκεκριμένα τῆς χολέρας ποὺ χτύπησε περιοχὲς τῆς Χερσονήσου στὴν ἀρχὴ τοῦ 19ου αἰῶνα (τρεῖς φορὲς κατὰ τὶς μαρτυρίες τους, τὸ 1804, 1814 καὶ 1816) καὶ εἶναι σημαντικὴ αἰτία τῆς διακύμανσης τῆς δημογραφίας.

ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ

Ἡ στενὴ σχέση οἰκονομίας - δημογραφίας στὴ ζωὴ τῶν λαῶν μᾶς ὑποχρεώνει νὰ μὴν ἀγνοήσουμε τὴν ὁποιαδήποτε σχετικὴ πληροφορία, ὅσο ἑλλιπὴς κι' ἂν εἶναι.

Ἡ συστηματικὴ πρόσθεση τῶν πληροφοριῶν ποὺ πήραμε ἀπὸ τὶς διηγήσεις τῶν πέντε περιηγητῶν καὶ ἡ τοποθέτησή τους σ' ἓνα σύστημα λογικῆς ἐπεξεργασίας μᾶς ὁδηγεῖ σὲ ὁρισμένες παρατηρήσεις γιὰ τὴν ἀρχὴ τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἄν καὶ οἱ πληροφορίες οἰκονομικοῦ χαρακτήρα δὲν παρουσιάζουν ποσοτικὲς προσεγγίσεις⁹, ἡ συνεχὴς ἐπανάληψή τους ἀντιστάθμισε αὐτὴ τὴν ἀντιξοότητα, καταλήγοντας σὲ ἐκτιμήσεις σχετικῶν μεγεθῶν. Ἔτσι, ξεκινώντας κατὰ κάποιον τρόπο ἀπὸ πληροφορίες χωρὶς ποσοτικούς συντελεστὲς καὶ χρησιμοποιώντας γιὰ μοναδικὸ μέσο ἐργασίας τὴν ἐπανάληψη, καταλήγουμε σὲ μεγέθη τῶν ὁποίων ὁ βασικὸς χαρακτήρας εἶναι ἡ ποσότητα. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὶς δημογραφικὲς πληροφορίες.

Δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ γενικὴ ἀπεικόνιση τῶν χρόνων 1800 - 1820.

Τὸ βασικὸ στοιτεῖο τῆς μελέτης εἶναι τὸ χωριὸ ἢ ἡ πόλη· ὁ συνοικισμὸς μὲ μιὰ λέξη. Ἡ ἀνακεφαλαίωση περιλαμβάνει τοὺς συνοικισμοὺς ποὺ βρέθηκαν στὶς διηγήσεις, στοὺς ὁποίους προστέθηκαν οἱ δημογραφικὲς πληροφορίες τῶν πινάκων τοῦ Rouqueville. Τὸ σύνολο ἀντιπροσωπεύει ἓνα σημαντικὸ ἀριθμὸ μονάδων, περικλείνοντας ἔτσι ἓνα μεγάλο μέρος τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου ποὺ ἀναλογεῖ στὸ 20% περίπου τῶν συνολικῶν συνοικισμῶν.

Τὰ ἀποτελέσματα μᾶς ὁδηγοῦν σὲ μιὰ τυπολογία κατανομῆς τοῦ οἰκισμοῦ στὸν χώρο τῆς Χερσονήσου.

Ἡ πυκνότητα τοῦ πληθυσμοῦ, ὑπολογισμένη σὲ ἀριθμὸ κατοίκων ἀνὰ km², βρίσκει μιὰ μέση τιμὴ στὸ 13,3 κάτοικοι/km², χωρὶς τὴν Πελοπόννησο, γιὰ τὴν ὁποία οἱ περιηγητὲς δὲν ἔδωσαν τὶς ἀπαραίτητες τιμὲς γιὰ νὰ μετρηθεῖ.

9. Ἔργασία μου τῆς Maîtrise, *Voyageurs en Grèce 1800-1820: aspects économiques démographiques, cartographiques*, στὸ Paris IV Sorbonne.

Η πυκνότητα του πληθυσμού σε σχέση με την απόδοση της καλλιέργειας του εδάφους ορισμένων περιοχών κυμαίνεται μεταξύ 4,0 κάτοικοι/km² και 22,5 κάτοικοι/km² για την Στερεά Ελλάδα.

Ο Β. Παναγιωτόπουλος¹⁰ βρίσκει για την Πελοπόννησο μία πυκνότητα πληθυσμού ίση με 8 κάτοικους/km² για το 1700 και 17 κάτοικοι/km² για το 1830. Παρατηρώντας μία συνεχή αύξηση του πληθυσμού μεταξύ των δύο αυτών χρονολογιών χωρίς καμία αλλαγή στην αγροτική κατάσταση, μιλάει για έναν «σχετικό υπερπληθυσμό» το 1830.

Για τη Στερεά Ελλάδα, μία πυκνότητα 13,3 κάτοικοι/km² το 1814 θα ήταν σε συμφωνία με τους αριθμούς που αναφέρονται πιο πάνω για την Πελοπόννησο.

Η διάταξη των καντονιών σε σχέση με τον αριθμό των συνοικισμών που περιλαμβάνουν δείχνει μία σχετική σπουδαιότητα ορισμένων καντονιών. Τα πιο σημαντικά καντόνια σε διάσταση συνοικισμών ήταν Ξδρα μιάς διοικητικής περιφέρειας ή Ξδρα έμπορική; Τα πληροφοριακά στοιχεία μας δεν επιτρέπουν να καταλήξουμε σ' ένα συμπέρασμα τέτοιου τύπου.

Η διάταξη των συνοικισμών σε χωριά, πόλεις και μεγάλες πόλεις επέτρεψε την πραγματοποίηση ενός διαγράμματος για κάθε μία απ' τις παραπάνω κατηγορίες. Καθένα απ' αυτά τα διαγράμματα δείχνει μία σταθερή διανομή, παρουσιάζοντας ένα ανώτερο όριο διάταξης στα 1000 - 1999 σπίτια για τις μεγάλες πόλεις, στα 100 - 199 σπίτια για τις πόλεις και στα 10 - 19 σπίτια για τα χωριά.

Μελετώντας την κατανομή των κατοίκων μεταξύ αγροτικής και αστικής ζώνης, είναι δυνατό να καταλήξουμε στο συμπέρασμα, ότι ο αριθμός των κατοίκων που κατοικούσε στα χωριά και στις πόλεις ήταν αντίστροφα ανάλογος της διάστασης της πόλης.

Ο F. Beaujour¹¹, μελετώντας τις περιοχές της Μακεδονίας και Θεσσαλίας, καταλήγει για το τέλος του 18ου αιώνα στη σχέση: 1 αστικός κάτοικος προς 3 αγροτικούς. Για να πλησιάσουμε αυτή την παρατήρηση, πραγματοποιήσαμε μία ανάλογη διάταξη, δηλαδή δεχτήκαμε σαν αγροτικές οικογένειες ή κατοικίες τους συνοικισμούς που περιέχουν λιγότερα από 800 σπίτια και σαν αστικές οικογένειες τον αριθμό των συνοικισμών που περιλαμβάνουν πάνω από 1000 σπίτια. Η υπόθεση αυτή μας οδηγεί σε μία σχέση 1 αστικός κάτοικος προς 5,75 αγροτικούς κατοίκους, τουλάχιστον.

10. Β. Παναγιωτόπουλος, «Το ΙΗ' αιώνα στην Πελοπόννησο: η απορρόφηση των οικονομικών πόρων και του πληθυσμού από την ανάπτυξη της γεωργίας», στο *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών (ΙΕ' -ΙΘ' αίων.)*, επιμέλεια Σπ. Ι. Άστραχας, Αθήνα 1979, σ. 465 - 472.

11. Πίνακας του Έμποριον, ό.π., σ. 83

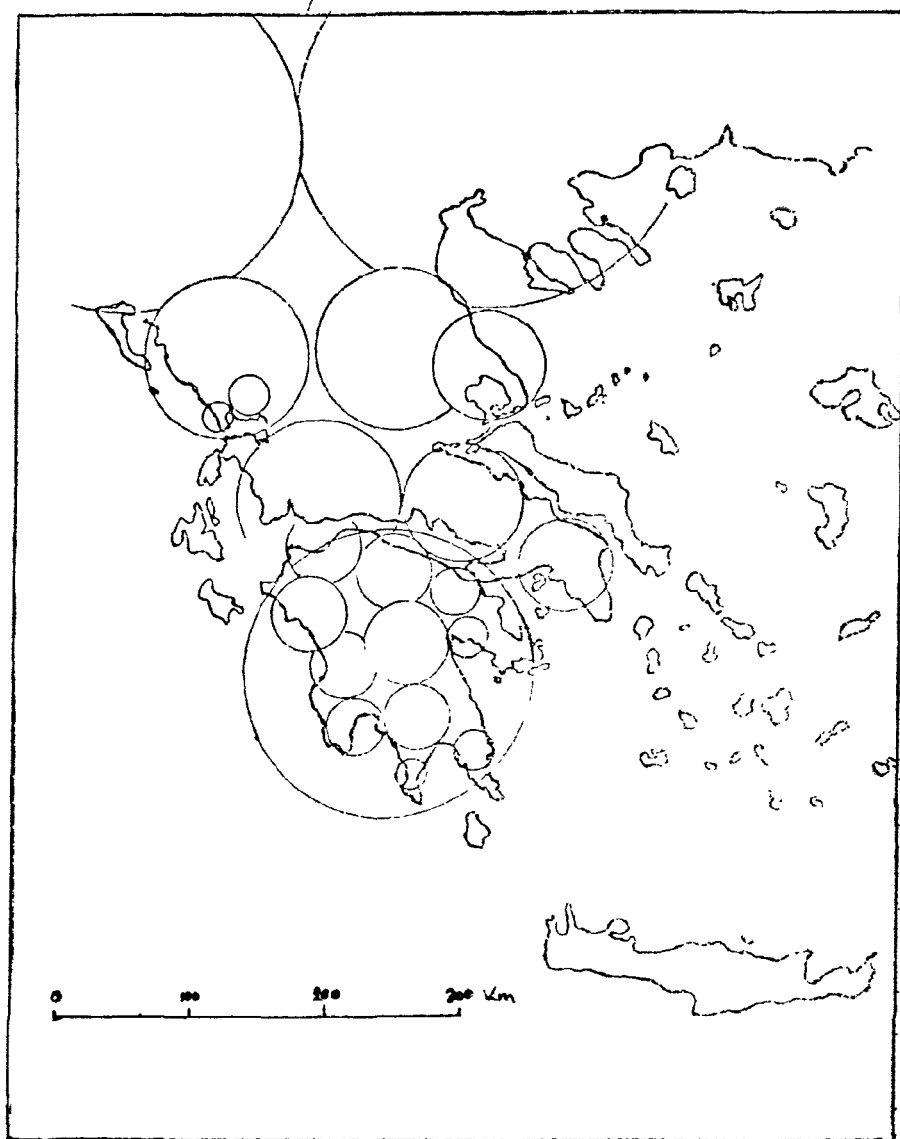
χιστον για τὸ δείγμα τῶν συνοικισμῶν ποὺ μᾶς δίνουν οἱ περιηγητὲς καὶ ἐφ' ὅσον ὁ μέσος ὕρος κατοίκων ἀνὰ οἰκογένεια ἀνέρχεται σὲ 5¹². Οἱ παραπάνω ὑπολογισμοὶ φαίνεται νὰ εἶναι σύμφωνοι μὲ τὴν σκέψη τοῦ Β. Παναγιωτόπουλου¹³, ποὺ παρατηρεῖ στὴν Πελοπόννησο τὸ 1830 σὲ σχέση μὲ τὸ 1700, μιὰ στασιμότητα τῆς ἀστικῆς ζωῆς, μιὰ αὐξηση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ καὶ συνεπῶς αὐξηση τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς.

Τέλος, ὁ προσδιορισμὸς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων ἀνὰ οἰκογένεια, ὑπολογισμένος σὲ 5 ἄτομα ἀπ' τοὺς περιηγητὲς, δὲν μπόρεσε νὰ ἐπαληθευτεῖ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ μᾶς ἄφησαν. Πιστεύουμε ὅμως ὅτι πρέπει νὰ εἶναι μεγαλύτερος τουλάχιστον κατὰ μία μονάδα, ἂν λάβουμε ὑπόψη τὸ εἶδος τῆς συγκατοίκησης στὰ Βαλκάνια, τὴν ἴδια ἐποχὴ ποὺ ἦταν ἡ «σύνθετη οἰκογένεια».

12. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Jaques Dupâquier στὸ βιβλίο του *La population Française aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Παρίσι 1979, σ. 91, τὴν ἴδια ἐποχὴ (1806) ὁ ἀστικὸς πληθυσμὸς τῆς Γαλλίας (σύμφωνα μὲ τοὺς ὑπολογισμοὺς τῆς S. G. F. ποὺ πέρνει σὰν βάση ὅτι 2000 κάτοικοι κατοικοῦσαν σὲ μιὰ διοικητικὴ πρωτεύουσα) ἀντιστοιχεῖ στὸ 18,8% τοῦ ὅλικοῦ πληθυσμοῦ.

13. «Τὸ ΙΗ' αἰῶνα στὴν Πελοπόννησο : ἡ ἀπορρόφηση τῶν οἰκονομικῶν πόρων καὶ τοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τῆς γεωργίας», ὁ.π., σ. 465 - 472.

ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΣΕ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ

Πίν. 1

ΜΝΗΜΩΝ 10 (1985)

Ψηφιοποιήθηκε από τη Βιβλιοθήκη του Ιονίου Πανεπιστημίου
Με την άδεια της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού

ΔΙΑΤΑΞΗ ΕΘΝΩΝ

ΟΡΙΣΤΙΑ ΚΑΤΑ ΤΑΞΕΙΣ	ΜΟΝΟΕΘΝΙΚΟΙ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΙ					ΠΟΛΥΕΘΝΙΚΟΙ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΙ							ΑΓΝΩΣΤΕΣ ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΕΣ	ΣΥΝΟΛΟ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΩΝ
	Ε	Τ	Α	ΒΛ	Β	Ε+Τ	Ε+Μ	Ε+Σ	Ε+Λ	Ε+Ν	Λ+Σ			
1 - 9	8					1							28	37
10 - 19	19	1				1							51	72
20 - 29	25	1	2			1							52	81
30 - 39	26	2	1			7							34	70
40 - 49	21	1	3	2		7			1				36	71
50 - 59	14	5	2	1		4							25	56
60 - 69	11		1			3							8	23
70 - 79	5	2				2					ΒΑ+Α		6	16
80 - 89	20	1	3			3							15	42
90 - 99	1												1	2
100 - 199	49	2	4	5	1	18				1	Ε+Τ		36	115
200 - 299	12	4	1	3	1	5					Ε+Α		23	50
300 - 399	11	2	1	7	1	17					Ε+Α Ε+Τ+Α		10	51
400 - 499	7	1	2			4	1				Ε+Α Ε+Τ-ΒΛ		4	21
500 - 599	6			1		2					Α+Τ		3	13
600 - 699	1					6					Ε+Τ+J Ε+Τ+J Ε+Τ+J Ε+Τ+Α		4	15
700 - 799	1												3	4
800 - 899	1			2		2							2	7
900 - 999	1													1
1000 - 1999				1		7	1				Ε+Α Ε+Α Ε+Τ+J Ε+Τ+J Ε+Τ+J Ε+Α+J		1	16
2000 - 2999						2	1	1			Ε+Α		1	6
3000 - 3999											Ε+Τ+J			1
4000 - 4999											Ε+Τ+J+ΑΡ			1
5000 & +											Ε+Τ+J Ε+Α+Τ			2
χωρίς ορίστια	28	41	13	2		11					Ε+Τ+J Ε+Τ+J Ε+Τ+J Ε+Τ+J+Ε		346	445
συνολο	272	63	33	22	3	103	3	1	1	1	27		689	1218

Ε=ελληνες

Τ=τουρκοι

Α=αλβανοι

ΒΛ.=βλαχοι

Β=βουλγαροι

J=εβραισι

ΑΡ=αρμενιοι

Γ=γαλλοι

Μ=μωαμεθανοι

Πίν. 2

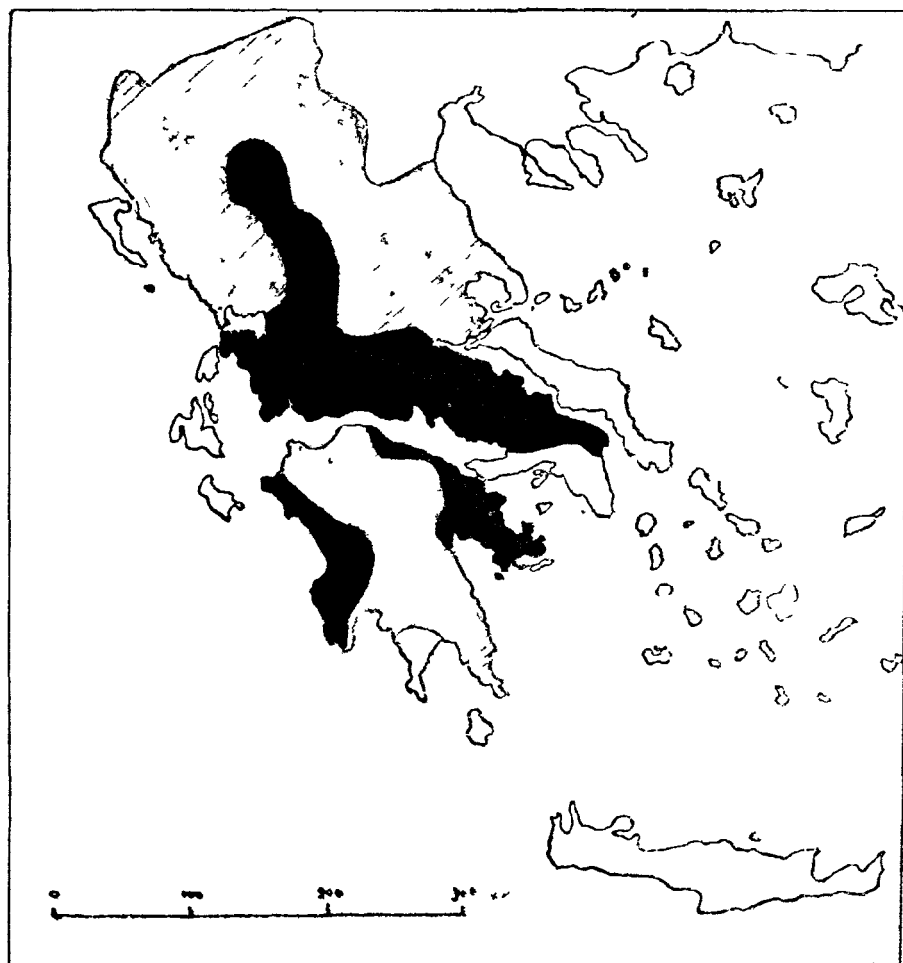
ΜΝΗΜΩΝ 10 (1985)

Υψηλοποιήθηκε από τη Βιβλιοθήκη του Ιονίου Πανεπιστημίου
Με την άδεια της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού

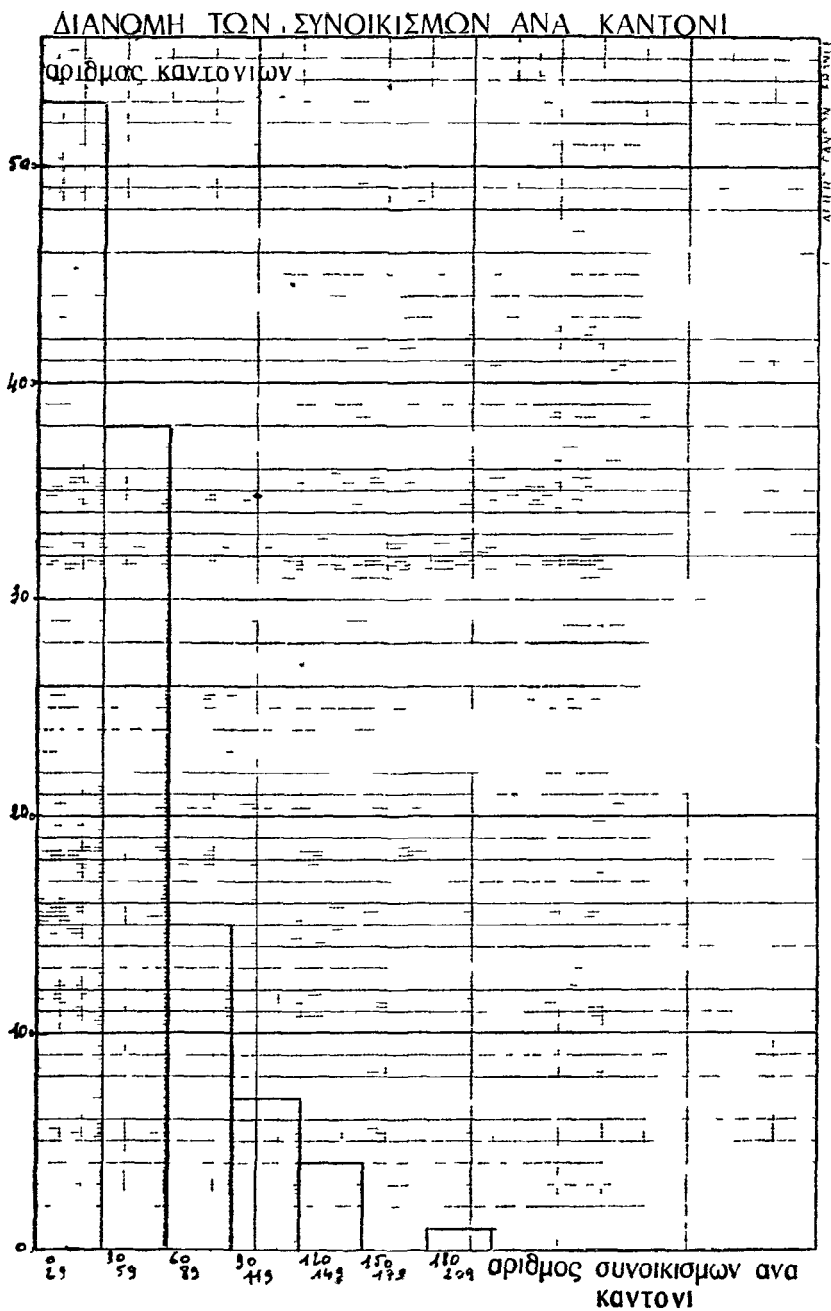
ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΟΠΟΙΕΣ Ο ΡΟΥΦΕVILLE ΔΙΝΕΙ ·

τον αριθμό των συνοικισμών ■

τον αριθμό των σπιτιών για κάθε συνοικισμό ■

Πιν. 3

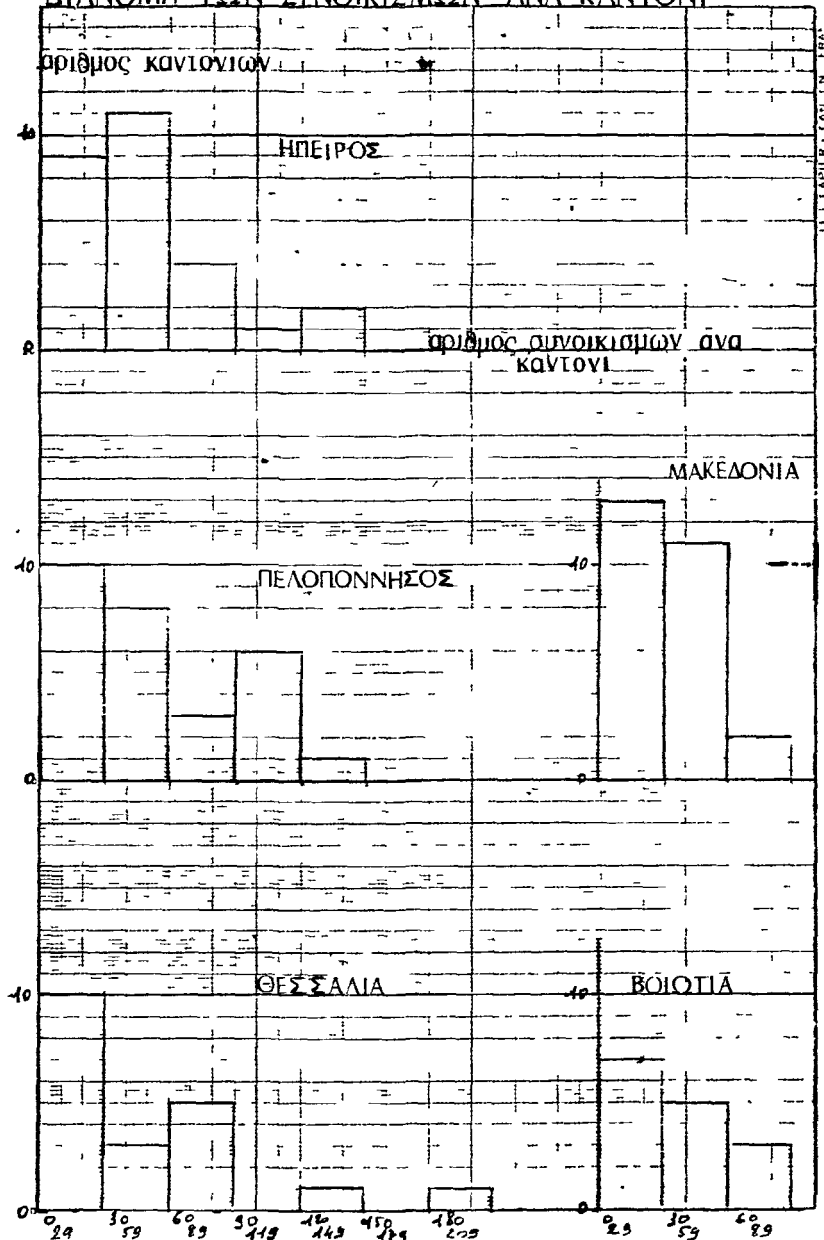

Πίν. 4

ΜΝΗΜΩΝ 10 (1985)

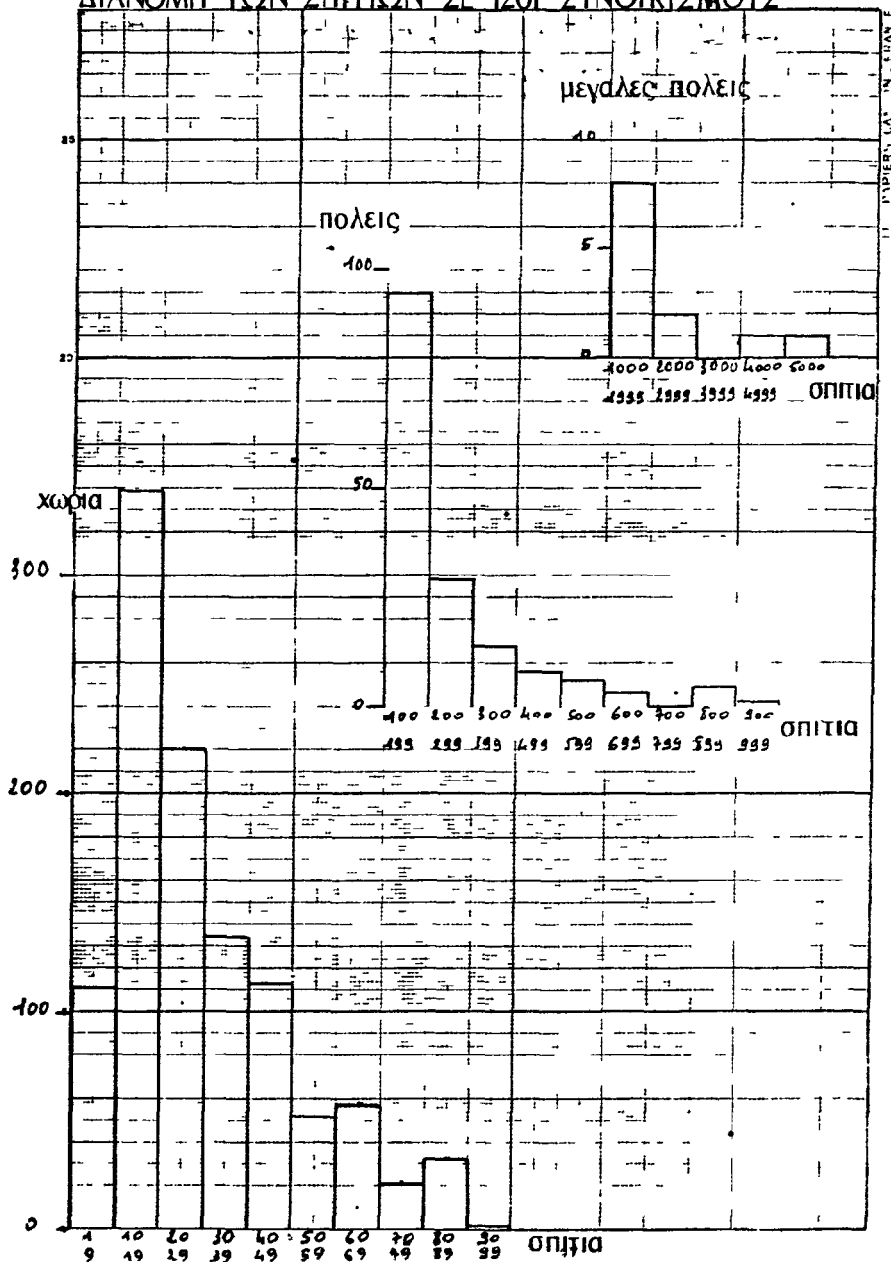
Ψηφιοποιήθηκε από τη Βιβλιοθήκη του Ιονίου Πανεπιστημίου
Με την άδεια της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού

ΔΙΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΩΝ ΑΝΑ ΚΑΝΤΟΝΙ

Πίν. 5

ΔΙΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΣΠΙΤΙΩΝ ΣΕ 1261 ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΥΣ

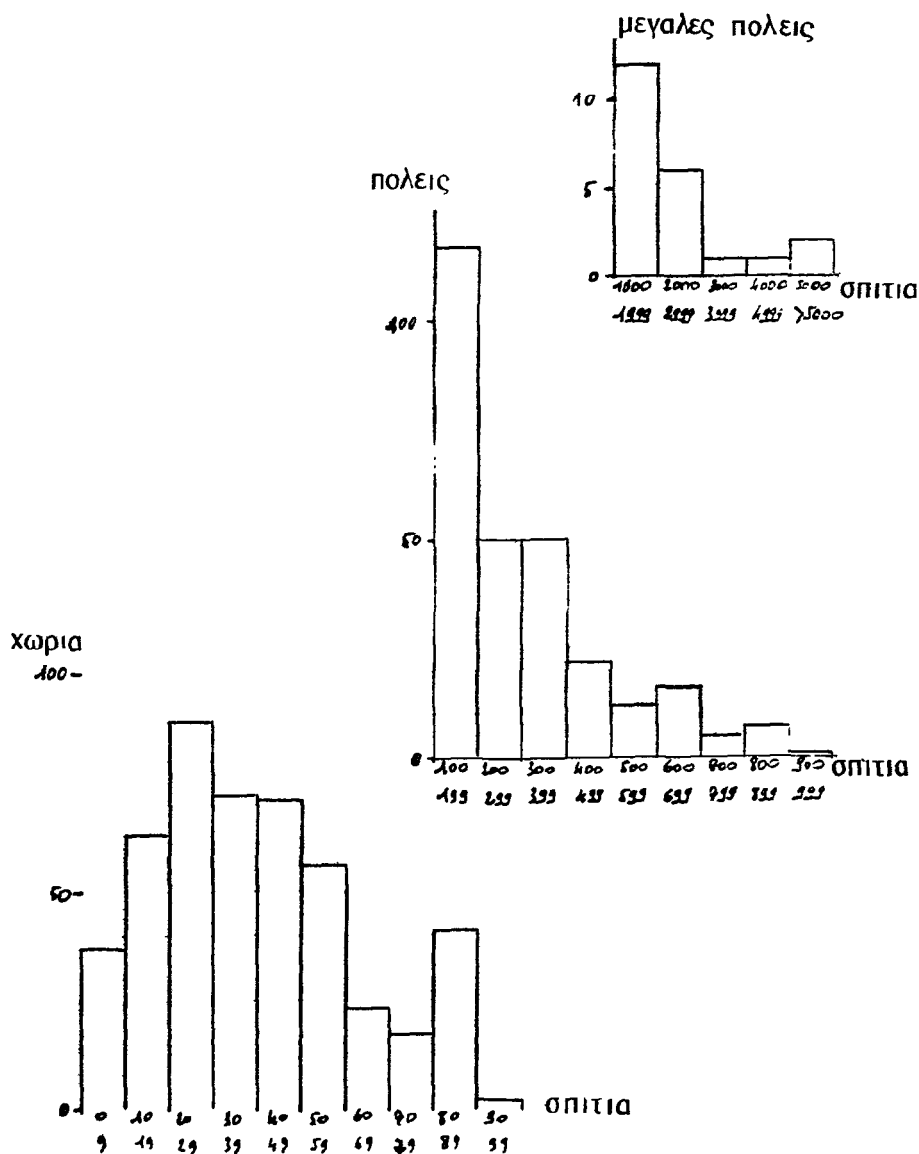

Πιν. 6

MNHMΩN 10 (1985)

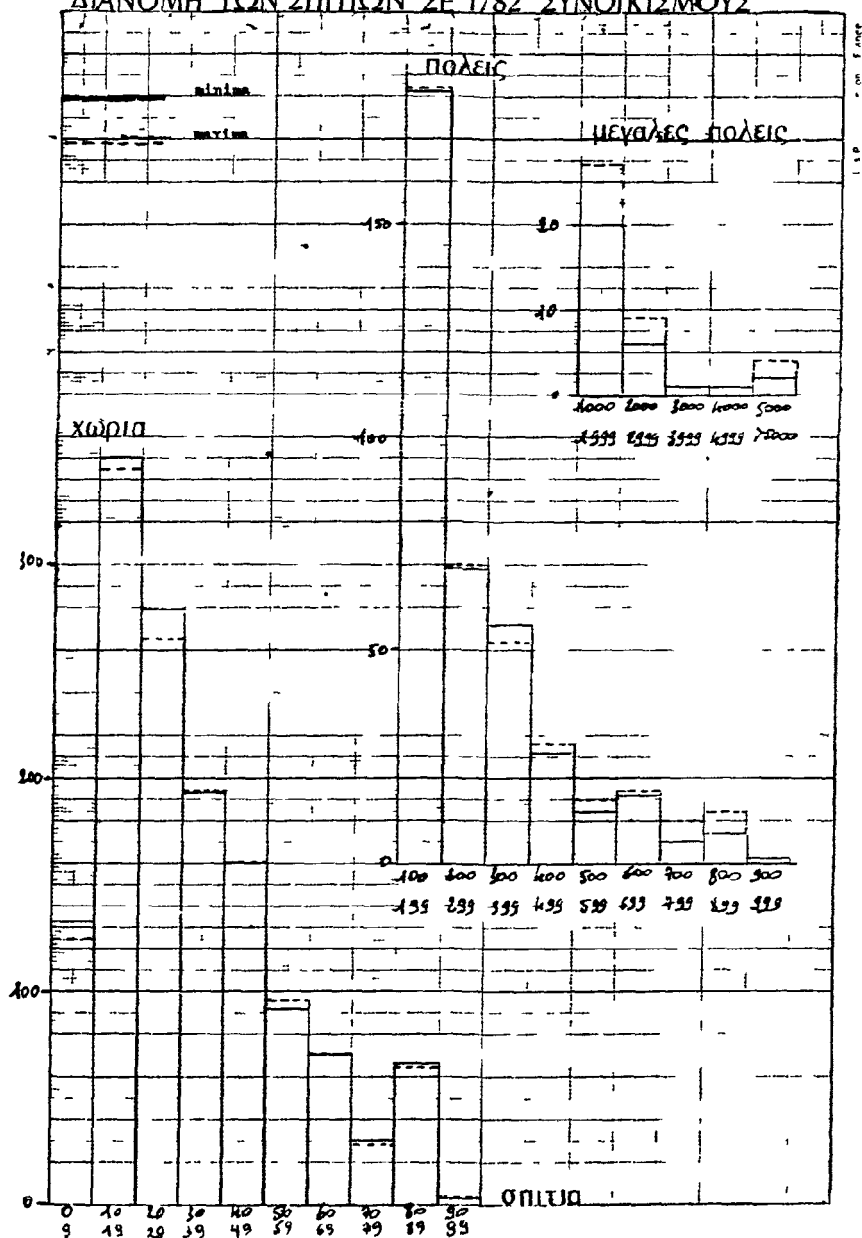
Υφιοποιήθηκε από τη Βιβλιοθήκη του Ιονίου Πανεπιστημίου
Με την άδεια της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού

ΔΙΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΣΠΙΤΙΩΝ ΣΕ 795 ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΥΣ

Πίν. 7

ΔΙΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΣΠΙΤΙΩΝ ΣΕ 1782 ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΥΣ

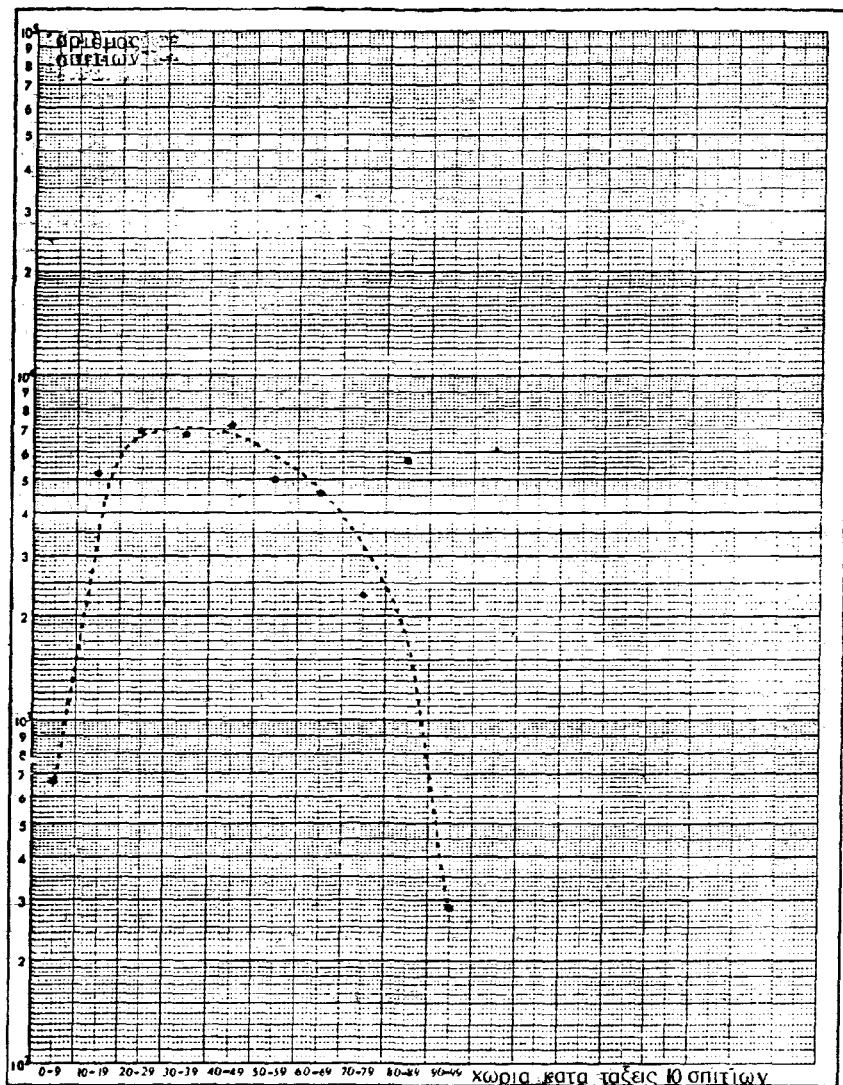
Πιν. 8

ΔΙΑΝΟΜΗ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΣΤΟΥΣ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΥΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΜΕΓΕΘΟΣ ΤΟΥΣ

συνοικισμοί κατά ταξείς	αριθμός συνοικισμών σε κάθε ταξή	υπολογισμός κατά προσέγγιση του σπνολου των σπιτιών για κάθε ταξή
0 - 9 σπιτία	133	$133 \times 5 = 665$ σπία
10 - 19 "	351	$351 \times 15 = 5255$ "
20 - 29 "	279	$279 \times 25 = 6975$ "
30 - 39 "	193	$193 \times 35 = 6755$ "
40 - 49 "	150	$150 \times 45 = 7200$ "
50 - 59 "	92	$92 \times 55 = 5060$ "
60 - 69 "	71	$71 \times 65 = 4615$ "
70 - 79 "	31	$31 \times 75 = 2325$ "
80 - 89 "	67	$67 \times 85 = 5695$ "
90 - 99 "	3	$3 \times 95 = 285$ "
< 100 "	συνολο	= 44 640 "
100 - 199 "	181	$181 \times 150 = 27 150$ "
200 - 299 "	69	$69 \times 250 = 17 250$ "
300 - 399 "	56	$56 \times 350 = 19 600$ "
400 - 499 "	26	$26 \times 450 = 11 700$ "
500 - 599 "	12	$12 \times 550 = 6 600$ "
600 - 699 "	16	$16 \times 650 = 10 400$ "
700 - 799 "	5	$5 \times 750 = 3 750$ "
800 - 899 "	7	$7 \times 850 = 5 950$ "
900 - 999 "	1	$1 \times 950 = 950$ "
1000 - 1099 "	7	$7 \times 1050 = 7 350$ "
1100 - 1199 "	2	$2 \times 1150 = 2 300$ "
1200 - 1299 "	7	$7 \times 1250 = 8 750$ "
1300 - 1399 "	1	$1 \times 1350 = 1 350$ "
1400 - 1499 "	0	0 "
1500 - 1599 "	2	$2 \times 1550 = 3 100$ "
1600 - 1699 "	0	0 "
1700 - 1799 "	1	$1 \times 1750 = 1 750$ "

Πίν. 9

ΔΙΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΣΠΙΤΙΩΝ ΣΤΑ ΧΩΡΙΑ

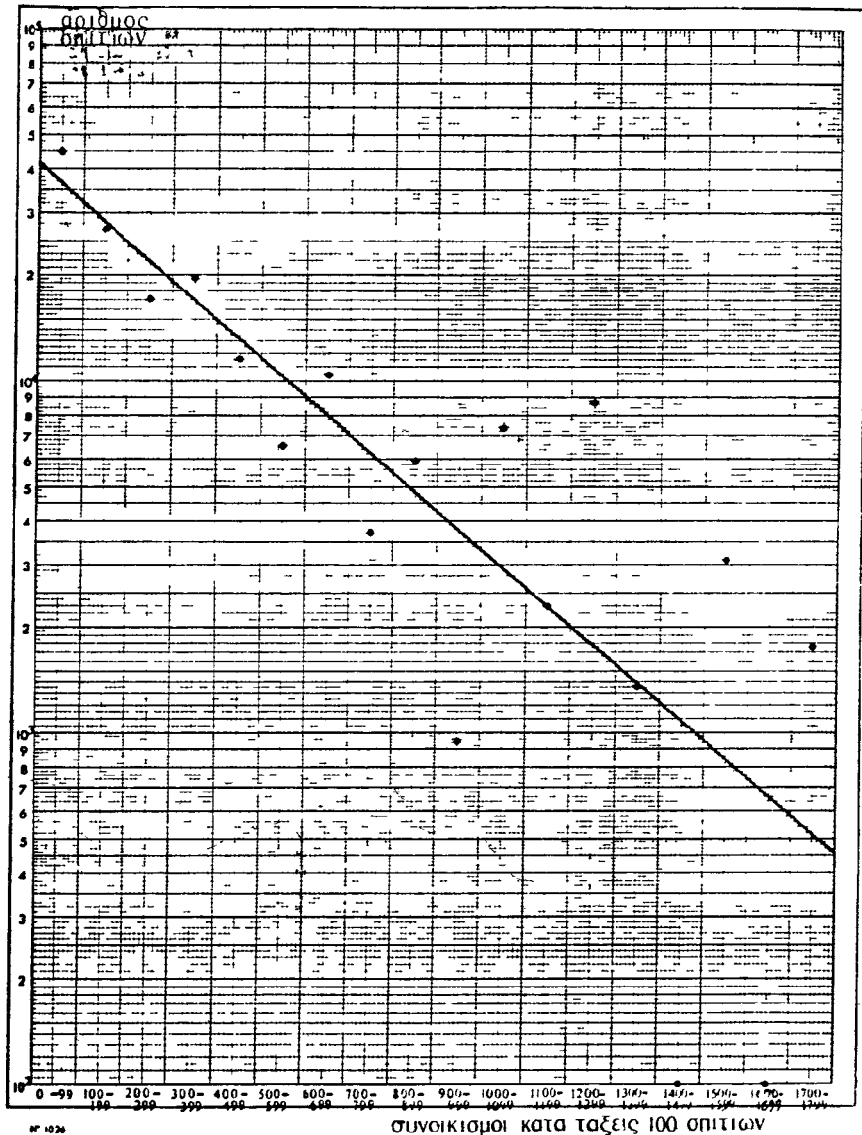
Μ. 1020

Πίν.10

ΜΝΗΜΩΝ 10 (1985)

Ψηφιοποιήθηκε από τη Βιβλιοθήκη του Ιονίου Πανεπιστημίου
Με την άδεια της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού

ΔΙΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΣΠΙΤΙΩΝ ΣΤΟΥΣ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΥΣ

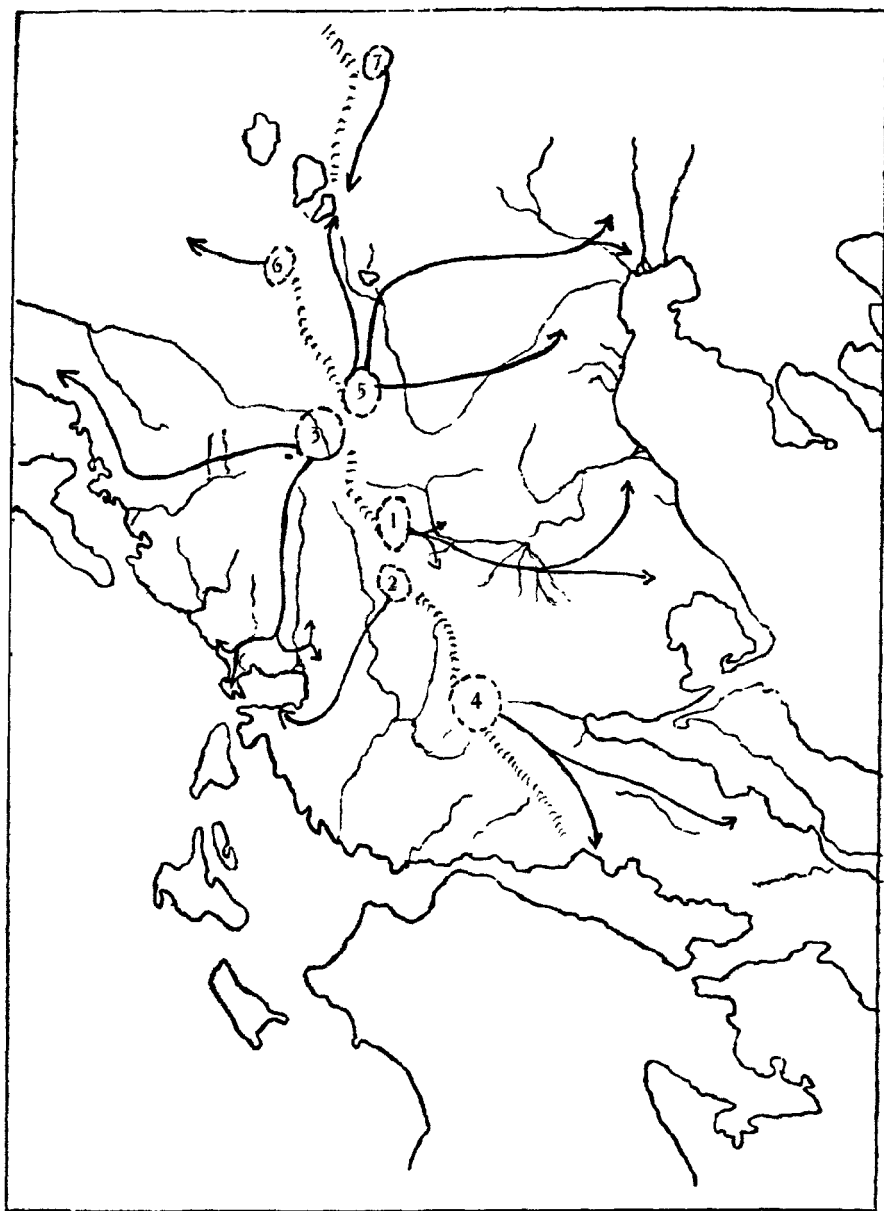

Πίν. 11

MNHMΩN 10 (1985)

Υψηλοποιήθηκε από τη Βιβλιοθήκη του Ιονίου Πανεπιστημίου
Με την άδεια της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού

ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΗΣ ΤΩΝ ΒΛΑΧΩΝ

Πίν. 12

ΜΝΗΜΩΝ 10 (1985)

Ψηφιοποιήθηκε από τη Βιβλιοθήκη του Ιονίου Πανεπιστημίου
Με την άδεια της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού